



Η ΖΑΚΥΝΘΟΣ ΟΠΩΣ ΤΗΝ ΕΙΔΑΝ ΟΙ ΠΕΡΙΗΓΗΤΑΙ¹

Ἡ Ζάκυνθος κατὰ τὸ ἔτος 1532.



Denis Possot, κληρικός Γάλλος ἀπὸ τὸ Coulommiers, ἐπεχείρησε κατὰ τὸ ἔτος 1532 ταξίδιον μετὰ διαφόρων ἄλλων πρὸς τὸν σκοπὸν κυρίως νὰ ἐπισκεφθῇ τοὺς Ἀγίους Τόπους. Τὴν 14 Μαΐου ἐπέβησαν τοῦ Βενετικοῦ πλοίου Sancta Maria, τὸ ὁποῖον ἔμελλε νὰ τοὺς μεταφέρει ἀπὸ Βενετίας εἰς Κύπρον. Τοῦ πλοίου τούτου ἐπέβαινε καὶ ὁ νέος Προβλεπτής Ζακύνθου Ἄγγελος Βαρβαρίγος² καὶ μισθωτοὶ στρατιῶται μεταβαίνοντες εἰς τὴν φρουρὰν Κύπρου. Ἐπίσης ἐπεβιβάσθη καὶ ὁ περιηγητής Jehan Gachi. Τὴν πρώτην Ἰουνίου ἔφθασε τὸ πλοῖον εἰς τὴν Ζάκυνθον. Ἡ ἀφήγησις τοῦ Ποσσὸ εἶναι ξηρὰ καὶ κακογραμμένη εἰς χυδαίαν γαλλικὴν γλῶσσαν (ἔκδοσις 1890). Κατὰ τοῦτον ἡ πόλις ἦτο ἀνοχύρωτος, ἀλλ' ὑπῆρχεν ἐν φρούριον διὰ νὰ τὴν προστατεύη. Ἡ πόλις εἶχε πολλὰς οἰκίας. Ἡ νῆσος εἶχε ἀρκετὰ χωρία, ἐκ τῶν ὁποίων. ἐπεσκέφθη μερικά. Ὁ Κάμπος τῆς νήσου εἶναι γονιμότατος καὶ παράγει ἰδίως καλὸ κρασί, ἄσπρο καὶ κόκκινο. Ἐπίσης φύεται εἰς τὴν νῆσον ἡ γλυκόρριζα. Εἶδον καὶ συνέλεξαν πολλὴν ἕξ αὐτῆς.

¹ Βλέπε «Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος» τοῦ 1930 καὶ 1932.

² Ἄγγελος Βαρβαρίγος, Προβλεπτής Ζακύνθου ἀπὸ 1532 μέχρι 1534, ἦτο υἱὸς τοῦ Μάρκου Βαρβαρίγου, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε Δόγης τὸ 1488. Ὁ Ποσσὸ λέγει ὅτι ἡ οἰκογένειά του, ἡ ὁποία τὸν συνόδευεν, ἀπετελεῖτο ἀπὸ εἴκοσι πέντε άτομα, ἀλλ' ὑποθέτομεν ὅτι μαζὺ μετὰ τὴν οἰκογένειαν του λογαριάζει καὶ τὸ ὑπηρετικὸν του προσωπικόν.

Τὸ Κάστρο κατὰ τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁλοίαν τὸ ἐπεσκέφθησαν ἦτο ἀρκετὰ κατεστραμμένον ἐξ αἰτίας τῶν συνεχῶν σεισμῶν. Διὰ τοῦτο αἱ ἐντὸς τούτου οἰκίαι, καθὼς καὶ αἱ τῆς πόλεως, ἦσαν μικραί, διότι ἂν τὰς κατεσκεύαζον ὕψηλὰς θὰ διέτρεχον μεγαλείτερον κίνδυνον.

Εἰς τὴν παραλίαν ὑπάρχουν πλούσιοι ἔμποροι, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ μικρότεροι ἔχουν τρία πλοῖα.

Κατόπιν ἀναφέρει τὴν ἐπίσημον ἀποβίβασιν καὶ εἴσοδον εἰς τὴν νῆσον τοῦ νέου Προβλεπτοῦ, ὁ ὁποῖος ἐταξειδευσεν εἰς τὸ ἴδιον πλοῖον μὲ αὐτόν. Τὴν Κυριακὴν, 2 Ἰουνίου, εἰς τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας τῶν Χαρίτων ἔκαμε λειτουργίαν εἰς τὴν ὁποίαν ἔλαβον μέρος οἱ ἐπιβάται τοῦ πλοίου. Ἡ ἐκκλησία ἐκείνη εἶχε ἕνα ἑφημέριον ἀπὸ τὸ μοναχικὸν τάγμα τῶν Αὐγουστίνων.

Ἡ οἰκία τοῦ Προβλεπτοῦ εἰς τὸ Κάστρο ἦτο μοναστήριον τῶν Μινοριτῶν, καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν του ἔχει δεξιᾶ μίαν εἰκόνα τῆς Παναγίας καὶ μίαν εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Ἰερωνύμου, ἀριστερὰ δὲ εἰκόνας τοῦ ἁγίου Βερνάρδου καὶ τοῦ ἁγίου Φραγκίσκου. Ἀριστερὰ ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή: «Leonardo Lauredano principe dicato regio Provisore». Παρακάτω (σελὶς 204 ἐκδόσεως 1890) γράφει ὅτι ἡ Ζάανθος ἀνήκει εἰς τοὺς Βενετοὺς καὶ εἶχε προσηγουμένως καταστραφῆ ἀπὸ τοὺς Τούρκους, δὲν τολμοῦν δὲ ἀκόμη οἱ Βενετοὶ νὰ κάμουν ἐπανορθώσεις τῶν καταστραφέντων, φοβούμενοι ἀκόμη τοὺς Τούρκους, οἱ ὁποῖοι εἶχον σφάξῃ πολλὰ γυναικόπαιδα.

Ἐδῶ τελειώνει ἡ ξηρὰ ἀφηγήσις τοῦ Ποσσό. Ὁ ἄλλος ὅμως ταξειδιώτης Jean Gachi μᾶς δίδει περισσοτέρας πληροφορίας διὰ τὴν ἐπίσημον ἀποβίβασιν τοῦ Προβλεπτοῦ. Τὸ ἔργον τούτου δὲν ἐτυπώθη, εὐρίσκεται ὅμως ἐν χειρόγραφον, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἔλαβε πολλὰς πληροφορίας ὁ Ch. Schefer, ὁ ἐκδώσας τὸ Ταξειδίον τοῦ Ποσσό. Ἐκ τούτων μανθάνομεν ὅτι ὁ Πατρίκιος οὗτος τῆς Βενετίας ἐπέβη ὑπερηφάνου λευκοῦ ἵππου, τοῦ ὁποῖου ἡ χαίτη καὶ ἡ οὐρὰ εἶχον βαφῆ μὲ κόκκινον χρῶμα. Πρὸ αὐτοῦ ἐκομίζετο ἐπισήμως τὸ ἐπίχρυσον ξίφος του, τὸ κράνος του καὶ ὁ θυρεός

του. Αἱ ἀρχαὶ ὅλαι καὶ οἱ εὐγενεῖς τῆς πόλεως μετέβησαν εἰς προϋπάντησιν του. Τὸ ἑσπέρας ἔγινε πρὸς τιμὴν του ἀλιεῖα μὲ δάδας, κατὰ τὴν ὁποίαν συνελήφθη μία φάλαινα (i) μήκους ὀκτὼ ποδῶν.

*
* *

Ἄλλος περιηγητὴς Γάλλος, ὁ Greffin Arfagart, ἐπεσκέφθη τὸ ἐπόμενον ἔτος τὴν Ζάκυνθον. Τὰς ἐντυπώσεις τούτου εὐρίσκομεν εἰς χειρόγραφον τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων (Fonds français N^o 5642) εἰς τὸ ὁποῖον γράφει περὶ Ζακύνθου τὰ ἑξῆς (φύλ. 38):

«Ἡ Ζάκυνθος εἶνε ὑπὸ τὴν Βενετικὴν κυριαρχίαν. Πρὸ πεντήκοντα περίπου ἔτων κατεστράφη ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ ἐσφράγησαν ὅλοι οἱ χριστιανοὶ οἱ κατοικοῦντες εἰς αὐτήν. Ἡ κυρία πόλις ὀνομάζεται Castum, ὅπου εἶναι καὶ ὁ λιμὴν χωρὶς τείχη καὶ κατοικεῖται ἀπὸ Ἑλληνας χριστιανούς καὶ ἀπὸ Ἑβραίους, πληρώνοντας φόρον εἰς τοὺς Βενετούς. Διὰ τοὺς καθολικοὺς ὑπάρχει μία ἐκκλησία τῆς ὁποίας ἐφημέριος εἶνε εἰς Αὐγουστῖνος, χωρὶς ἄλλους λατίνους κληρικούς. Ἀλλὰ ψηλά, ἐπὶ τοῦ λόφου, ὑπάρχει τὸ φρούριον (Chasteau) ὅλον κατερειπωμένον, ὅπου μένει ὁ Καπετάνιος μὲ τοὺς ἀνθρώπους του, ἀντιπρόσωπος τῆς Βενετίας. Καὶ σιμὰ εἶνε μία μονὴ τῶν Κορδιλιέρων».

Αὐταὶ εἶναι αἱ πληροφορίαι τὰς ὁποίας μᾶς δίδουν τρεῖς σύγχρονοι περιηγηταὶ περὶ Ζακύνθου. Ἀληθῶς ἐλάχιστα προσθέτουν εἰς ὅσα γνωρίζομεν περὶ τῆς καταστάσεως τῆς νήσου κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Οὐχ ἦτονον, ἐπειδὴ δὲν ἔχομεν πολλοὺς περιηγητὰς ὁμιλοῦντας περὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, διὰ τοῦτο καὶ αἱ ἰσχναὶ καὶ ξηραὶ αὐταὶ πληροφορίαι ἔχουν ἐνδιαφέρον. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν λέξιν Castum τὴν ὁποίαν γράφει ὁ ἀνωτέρω περιηγητὴς, νομίζομεν ὅτι πρόκειται περὶ τῆς λέξεως Castrum καὶ ὅτι κατὰ παραδρομὴν ἔδωκεν οὗτος τὸ ὄνομα αὐτὸ εἰς τὴν παραλίαν πόλιν, ἐνῶ τὸ ὀρθρὸν εἶνε ὅτι αὐτὸ ἦτο τὸ ὄνομα τοῦ συνοικισμοῦ τοῦ Φρουρίου, ὅπου ἔμενον καὶ αἱ κρατικαὶ ἀρχαί.

Ἐντυπώσεις Ἐγγλου περιηγητοῦ.

Κατὰ τὸ ἔτος 1675 ὁ Ἄγγλος σοφὸς Γεώργιος Γουήλερ (Wheler) μαζί μὲ τὸν Ἰάκωβον Σπὸν (Spon) ἐπεχείρησαν ταξείδιον εἰς Ἑλλάδα, πρὸς τὸν σκοπὸν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἀπὸ πολλοῦ ἀμφοτέρωι κατεγίνοντο καὶ εἶχον γίνῃ διάσημοι. Ὁ Σπὸν ἦτο ἱατρὸς καὶ φιλόλογος, ὁ δὲ Γουήλερ φυσιολόγος καὶ βοτανικός. Ἀπὸ τὴν συνεργασίαν ἀμφοτέρων λοιπὸν ἀπετελέσθη ἓν σύγγραμμα ἐξαιρετικοῦ ἐνδιαφέροντος, δημοσιευθὲν κατὰ τὸ 1676 εἰς τρεῖς τόμους ὑπὸ τὸν τίτλον «Voyage, d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant» (Lyon 1678) καὶ περιλαμβάνον τὰς διετεῖς ἐντυπώσεις των. Κατὰ τὸ 1682 ὁμοῦς ὁ Γουήλερ ἐξέδωσεν ἀγγλιστὶ ὀγκώδη τόμον ὑπὸ τὸν τίτλον «A journey into Greece» ὅπου ἐκθέτει καὶ αὐτὸς τὰ περὶ τοῦ ταξιδίου των. Ἀναμφιβόλως μετὰ τὴν δημοσίευσιν ἀπὸ κοινοῦ τοῦ πρώτου ἔργου θὰ ἐπῆλθε κάποια ἔρις μεταξὺ τῶν ἐπιστημῶν καὶ ὁ Γουήλερ ἀπεφάσισε νὰ ἐκδώσῃ τὸ ἰδικόν του ἀγγλιστὶ, μὲ τὴν παρατήρησιν ὅτι ὁ Σπὸν ἐπέμεινεν εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν ἀρχαιοτήτων, καθὼ ἀρχαιολόγος, ἐνῶ αὐτὸς ἔδωσεν μεγαλειέραν προσοχὴν εἰς διαφόρους ἄλλας μορφὰς καὶ ἐκδηλώσεις τῶν χωρῶν τὰς ὁποίας ἐπεσκέφθησαν. Ὅπως λοιπὸν γράφει ὁ μεταφράσας αὐτὸ εἰς τὴν γαλλικὴν, τὸ ἔργον τοῦ Γουήλερ εἶνε πλουσιώτερον ἀπὸ τὸ τοῦ Σπὸν.

Διὰ τὸν λόγον λοιπὸν αὐτὸν δίδομεν πρῶτον τὸ μέρος τοῦ ἔργου τοῦ Γουήλερ τὸ ὀμιλοῦν περὶ Ζακύνθου, κατόπιν δὲ προσθέτομεν ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ Σπὸν πᾶν ὅ,τι ἔλλειπει ἀπὸ τὸ πρῶτον.^ε



«Ὁ συγγραφεὺς Boterus δικαίως ἀπεκάλεσε τὴν Ζάκυνθον «χρυσὴν νῆσον», λόγῳ τῆς γονιμότητος καὶ ὠραιότητος τῆς. Ἄλλ' αὐτὴ δικαιῶναι πολὺ περισσότερον τῶρα τὸ ὄνομα τοῦτο, διότι οἱ Βενετοὶ εὗρον τὸ μέσον νὰ ἐσοδεύῃ ἡ νῆσος πολὺν χρυσὸν διὰ τοῦ ἐμπορίου τῆς σταφίδος. Τὴν νῆσον

κυβερνᾷ εἰς Βενετὸς Προβλεπτής. Ἔχει ἓνα πολὺν καλὸν λιμένα, καίτοι ὁ βορειοανατολικὸς ἄνεμος τὸν πειράζει ὀλίγον καὶ ἓνα ἄλλον πρὸς μεσημβρίαν, (τὸν λιμένα τοῦ Κερίου) ὁ ὁποῖος δὲν εἶνε ἐπικίνδυνος παρὰ δι' ὅσους εἶνε ἀσυνείθιστοι. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων λιμένων ἐπεκτείνεται ἀνατολικῶς μικρὸν ἀκρωτήριο, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ὑψοῦται ὄρος ὀνομαζόμενον «Παναγία τοῦ Σκοποῦ» ἀπὸ μίαν ἐκκλησίαν εὐρισκομένην ἐπάνω καὶ ἔχουσαν εἰκόνα τῆς Παναγίας θεωρουμένην θαυματουργόν. Ἡ πόλις ἐκτείνεται κατὰ μῆκος τῆς ἀκτῆς καὶ εἶνε πυκνοκατοικημένη, καθὼς καὶ ὅλη ἡ νῆσος, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπάρχουν, πλὴν τῆς πόλεως, καὶ πενήκοντα χωρία.

Ὁ συγγραφεὺς εὗρε τὴν πόλιν πολὺ θερμὴν τὸ καλοκαίρι λόγῳ τῆς ἀντανακλάσεως τοῦ ἡλίου καὶ ψυχρὰν τὸν χειμῶνα, διότι τὴν δύσιν καλύπτει τὸ ὄρος καὶ ὁ ἥλιος φεύγει ἔνωρις τὸν χειμῶνα ὀπισθεν ἀπὸ τὸ φρουρίον.

Ὁ λόφος τοῦ φρουρίου ἔχει πολλὰς πηγὰς λαμπροῦ δροσεροῦ ὕδατος. Ὁ συγγραφεὺς καταπολεμεῖ τὴν γνώμην μερικῶν ὅτι τὰ ὕδατα αὐτὰ ἔρχονται διὰ τῆς θαλάσσης ὑποχθονίως ἀπὸ τὴν ἀπέναντι στερεάν. Ὅτι αἱ πηγαὶ τῆς Ζακύνθου δὲν ἔχουν τὴν προέλευσίν των ἀπὸ μυστηριώδεις ὑποθαλασσίους φλέβας ἀποδεικνύει ὁ συγγραφεὺς μὲ τὴν ὀρθὴν παρατήρησιν ὅτι ὁσάκις ἐν ἔτος δὲν βρέξει ἀρκετὰ αἱ πηγαὶ ξηραίνονται, τὸ ὁποῖον δὲν θὰ συνέβαινεν ἂν τὸ ὕδωρ ἦρχετο ἀπὸ τὰ μακρυνὰ ὑψηλὰ ὄρη τῆς Πελοποννήσου διὰ τῆς θαλάσσης.

«Ἡ πόλις εἶνε κτισμένη καλὰ μὲ πελεκητὰς πέτρας, ἀλλ' αἱ οἰκίαι δὲν εἶνε πολὺ ὑψηλαὶ ἕξ αἰτίας τῶν συχνῶν σεισμῶν οἱ ὁποῖοι συμβαίνουν ἐκεῖ σχεδὸν κατ' ἔτος ἅπαξ ἢ δις τῆς ἐβδομάδος κατὰ τὴν ἀνοιξιν καὶ οἱ ὁποῖοι συγκλονοῦν τόσον τὰς οἰκίας ὅλας ὥστε ὅλοι οἱ τοῖχοι εἶνε γεμάτοι ἀπὸ ρωγμῶν. Ἐγινεν εἰς σεισμὸς ὅταν εἶχα ἐπιστρέψῃ ἐκεῖ ἀπὸ τὰς Ἀθήνας καὶ ἔξετέλουν τὴν καθαρσίαν μου εἰς τὸ λοιμοκαθαρητήριον. Τὴν ἡμέραν ποῦ ἔγινε ὁ σεισμὸς ὁ ἥλιος ἐφάνη κτρινωπός, τοῦθ' ὅπερ ἐφάνη ὡς προμήνυμα δυσοίωνον. Ἦμουν καθισμένος καὶ ἀκουμβημένος εἰς μίαν

τράπεζαν, όταν αΐφνης ἡ γῆ ἐκλονίσθη τόσον τρομερὰ ὥστε ἐνόμισα ὅτι ἡ οἰκία, ἡ ὁποία δὲν ἦτο παρὰ μονόροφος, θὰ ἐπιπτεν ἐπάνω εἰς τὴν κεφαλὴν μου. Καὶ ἔγιναν πολλὰ ρήγματα καὶ αἱ καρτέλαι, τὸ τραπέζι καὶ οἱ πάγκοι συνεκλονίσθησαν τόσον μεταξύ των ὥστε ὅλα εἶχον ἀνακατευθῆ. Ἡ ἔξαφνικότης τοῦ συμβάντος τούτου ἔκαμε μίαν τόσον βαθειάν ἐντύπωσιν εἰς τὴν φαντασίαν μου ὥστε μὲ δυσκολίαν κατώρθωνα νὰ πεισθῶ ὅτι ἡ γῆ δὲν ἔτρεμε συνεχῶς καθ' ὅλην τὴν νῆσον ἐφ' ὅσον διάστημα ἔμεινα ἐκεῖ. Ἄλλ' οἱ κάτοικοι εἶνε συνειθισμένοι ὥστε νὰ μὴ ἐκπλήττωνται διόλου».

Ὁ σεισμός αὐτὸς τὸν ὁποῖον περιγράφει ὁ Γουήλερ εἶνε ὁ ἰσχυρὸς ἐκεῖνος ὅστις συνέβη εἰς τὴν Ζάκυνθον κατὰ τὸ ἔτος 1767 καὶ διὰ τὸν ὁποῖον ὁ συνταξιδιώτης του Σπόν, εἰς τὸ σύγγραμμά του, γράφει ὅτι καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς διαμονῆς του εἰς τὴν νῆσον τὸ ἔδαφος ἔτρεμεν, ἀποδίδων τὸ μυστήριον τοῦτο εἰς τὰς πηγὰς τῆς ἀσφάλτου καὶ τὰ φρέατα τοῦ Κερίου.

«Οἱ κάτοικοι εἶνε δόγματος ὀρθοδόξου, ἀλλ' ἡ λατρεία των ἔχει ἐπηρεασθῆ ἀπὸ τὸν καθολικισμόν, καίτοι οὗτοι μισοῦν ἀπειρώς τὴν Ρωμαϊκὴν ἐκκλησίαν. Δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν Ζάκυνθον ὀρθόδοξος ἐπίσκοπος, ἀλλὰ πρωτοπαλαῖς ἔξαρχος ἀπὸ τὴν ἐπισκοπὴν Κεφαλληνίας. Ὑπάρχει ὁμοῦ καθολικὸς ἐπίσκοπος, τὸν ὁποῖον μετὰ δυσκολίας ἀνέχονται. Εἶχεν ἔλθῃ εἰς νέος τοιοῦτος ὀλίγον πρὸ τῆς ἀφίξεώς μου εἰς τὴν Ζάκυνθον, καὶ ἐδόθη ἐντολὴ εἰς τοὺς ὀρθοδόξους ἱερεῖς νὰ τὸν συνοδεύσουν μέχρι τῆς μητροπόλεώς του, ἡ ὁποία εὐρίσκεται εἰς τὸ φρούριον, ὅταν ἔκαμε τὴν ἐπίσημον εἰσοδὸν του. Συνωδεύετο ἀπὸ μερικοὺς μοναχοὺς διαφόρων ταγμάτων, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἐκεῖ μοναστήρια, ψάλλοντας κατὰ τὴν τελετὴν συμφώνως μὲ τὴν λατινικὴν συνήθειαν, ἀλλ' οἱ Ἕλληνες οἱ ἀκολουθοῦντες τὴν πομπὴν τὸν εἰρωνεύοντο. Ἔχουν πλείστας ἐκκλησίας μικράς, ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς πόλεως Αἰ ὠραιότεραι εἶνε 1) ἡ ἐκκλησία τῶν Ἁγίων Πάντων, εὐρισκομένη εἰς τὴν πλατεῖαν τὴν ἄγουσαν εἰς τὸν Μῶλον. Ὁ ἱερεὺς τῆς χαίρει φήμην ἀνδρὸς σοφοῦ καὶ καλοῦ ἱεροκήρυκος. Εἶνε ἀπὸ τὴν Κρήτην καὶ ἔχει πολὺ καλὴν

βιβλιοθήκην χειρογράφων τὴν ὁποίαν ἐκόμισεν ἀπὸ τὴν πατριδα του εἰς Ζάκυνθον. Ὀνομάζεται Παπᾶ Ἀγαπητός. 2) Ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ἡ ὁποία εἶνε γεμάτη ἀπὸ τάμματα ναυτικῶν καὶ εὐρίσκεται εἰς τὸν Μῶλον.

«Υπεράνω τῆς πόλεως, ἐνῶ ἀνέρχεται τις εἰς τὸ φρούριον, ὑπάρχει πρὸς τὸ δεξιὸν μέρος, μία ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἡλίας. Εἶνε μία ὠραιότατη τοποθεσία, περιτριγυρισμένη ἀπὸ πορτοκαλέας καὶ σημαντικὴ διὰ τὴν ἐκεῖ ὑπαρξιν τοῦ τάφου τοῦ Κικέρωνος...».

Ὁ Γουήλερ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀνακατεύει τὰς ἀναμνήσεις του, διότι ὁ δῆθεν ὑποτεθεὶς τάφος τοῦ Κικέρωνος ἀνευρέθη εἰς τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας, εὐρισκομένην εἰς τὴν ἀντίθετον πλευρὰν τῆς πόλεως. Ἄλλως τε, ὡς γνωστόν, πρόκειται περὶ παρεξηγήσεως τὴν ὁποίαν οἱ ἀρχαιολόγοι ἐξεκαθάρισαν, διότι εἶναι γνωστόν ὅτι δὲν ἐτάφη εἰς Ζάκυνθον ὁ Κικέρων.

«Υπάρχει μία μικρὰ ὀρθόδοξος ἐκκλησία πρὸς τὸ μέρος τὸ βλέπον πρὸς τὴν Κεφαλληνίαν, ὀνομαζομένη Ἁγία Παρασκευή, τὴν ὁποίαν οἱ Ἄγγλοι ἐχρησιμοποιοῦν ἄλλοτε διὰ νὰ θάπτουν τοὺς νεκροὺς των. Ἀλλὰ κατόπιν μερικῶν φιλονικιῶν, αἱ ὁποῖαι προεκλήθησαν μὲ τὸν ἐκεῖ ἱερέα, τοὺς ἠλλάξαν τὴν θέσιν τοῦ κοιμητηρίου των, εὐρισκομένου τῶρα εἰς ἀπόστασιν ἑνὸς περιπού μιλίου ἀπὸ τὴν πόλιν, εἰς μίαν μικρὰν ἐκκλησίαν εὐρισκομένην ἐπὶ τῆς κλιτύς τοῦ φρουρίου».

Κατόπιν ὁ διαμαρτυρόμενος συγγραφεὺς παραπονεῖται ὅτι εἰς τὴν Ζάκυνθον δὲν ὑπῆρχεν οὔτε ἐκκλησία οὔτε ἱερεὺς διαμαρτυρόμενος καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον οἱ Ἄγγλοι δὲν ἠδύναντο οὔτε τὰ θρησκευτικὰ καθήκοντά των νὰ ἐκτελέσουν ἐν ζωῇ οὔτε κατὰ τὸν θάνατον νὰ λάβουν τὴν εὐλογίαν ἑνὸς ἱερέως τοῦ δόγματός των. Καὶ κατακρίνει ἀκόμη περισσότερο τοὺς ἐν Ζακύνθῳ Ἄγγλους, διότι ἀδιαφοροῦν διὰ τὴν θρησκείαν των, μολοντί εἶνε ἔμποροι πλούσιοι καὶ ἱκανοὶ νὰ συντηρήσουν πολλοὺς ἱερεῖς.

«Εὐρίσκετο τότε εἰς τὴν Ζάκυνθον εἰς Ἀθηναῖος, ὀνόματι Δημήτριος Μπενιζέλος, χαίρων φήμην ὡς εἰς τῶν σο-

φωτέρων ἀνδρῶν τῆς Ἑλλάδος. Γνωρίζει τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικήν, τὴν λατινικήν, τὴν νεοελληνικήν, τὴν ἰταλικήν, τὴν φιλοσοφίαν καὶ θεολογίαν καὶ τοῦ ἐπετρόπη νὰ κηρύττῃ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καίτοι δὲν εἶνε ἱερομένος. Μᾶς εἶπεν ὅτι ὁ ἱερομόναχος Δαμασκηνὸς ἐξ Ἀθηνῶν εἶχεν ἀποθάνει πρὸ ὀλίγου. Ὁ Guillet ἐξύμνησε τὴν εὐγλωττίαν του καὶ τὴν μόρφωσίν του εἰς τὸ βιβλίον του περὶ Ἀρχαίων καὶ Νέων Ἀθηνῶν. Ἀλλὰ δὲν ἦτο παρὰ εἰς διδάσκαλος σχολείου, διότι ὅλον τὸ τάλαντόν του συνίστατο εἰς τὸ νὰ διδάσκῃ ἀνάγνωσιν καὶ γραφήν, τοῦθ' ὅπερ ἀποτελεῖ σήμερον τὸ μέγα μέσον διὰ νὰ περάσῃ κανεὶς ὡς σοφὸς μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων.

«Ἡ Ζάκυνθος εἶνε σήμερον ἡ κυριώτερα νῆσος ὁπόθεν προέρχεται ἡ κορινθιακὴ σταφίς, τὴν ὁποίαν τόσον καταναλισκομεν εἰς τὴν Ἀγγλίαν. Ἔλαβε τὸ ὄνομά της ἀπὸ τὴν Κόρινθον, τὴν περίφημον πόλιν τὴν εὐρισκομένην ἐγγὺς τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Πελοποννήσου. Ἀπὸ ἐκεῖ οἱ Λατίνοι τὴν ἀπεκάλεσαν uvae Corinthiacae, δηλαδὴ Κορινθιακὴν σταφίδα, καίτοι τῶρα δὲν παράγεται διόλου ἐκεῖ τοιαύτη, παραμεληθείσης τῆς καλλιεργείας της, ἴσως διότι δὲν ἠδύναντο νὰ τὴν πωλήσουν. Ἡ ζηλοτυπία τῶν Τούρκων δὲν ἐπιτρέπει εἰς τὰ μεγάλα πλοῖα νὰ εἰσέλθουν εἰς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον... Φύεται δὲ ἡ σταφίς εἰς μίαν κοιλάδα πολὺν εὐάρεστον, ὀπίσω ἀπὸ τὸ φρούριον, περιβαλομένην ἀπὸ ὄρη καὶ λόφους. Ὁ κάμπος αὐτὸς εἶνε πλημμυρισμένος ἀπὸ ἀμπέλους, σταφίδας, ἐλαιόδενδρα καὶ ἐξοχικοὺς οἴκους ἀναπαύσεως, τοῦθ' ὅπερ ἀποτελεῖ, μαζὺ μὲ τὸν Σκοπὸν καὶ τὸ Φρούριον, μίαν θέσιν τελείως ὡραίαν».

Κατόπιν ὁμιλεῖ ἐκτενῶς περὶ τοῦ τρυγητοῦ, τῆς ξηράσεως καὶ τῆς μεταφορᾶς τῆς σταφίδος εἰς τὴν πόλιν, εἰς τὰς ἀποθήκας τὰς ὁποίας ἀποκαλοῦν «Σαράγες», εἰς τὰς ὁποίας τὴν χύνουν ἀπὸ ὑψηλά ἀπὸ μίαν τρύπαν μέχρως ὅτου ἡ ἀποθήκη γεμίση. Ὅταν βάζουν τὴν σταφίδα αὐτὴν εἰς βαρέλια διὰ νὰ τὴν στείλουν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν «οἱ ἄνθρωποι οἱ ἐπιφορτισμένοι μὲ τὴν ἐργασίαν αὐτὴν λαδώνουν τὰ γυνᾶ πόδια των καὶ πατοῦν μέσα εἰς τὰ βαρέλια τὴν στα-

φίδα ἵνα καταλάβῃ ὅσον τὸ δυνατὸν ὀλιγώτερον χῶρον. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐπωλεῖτο ἡ σταφίς περίπου δώδεκα σκοῦδα τὴν χιλιάδα, καὶ πληρῶνεται ἄλλο τόσον ποσὸν δι' ἐξαγωγικὸν φόρον εἰς τὸ βενετικὸν κράτος. Ἡ νῆσος παράγει ἐτησίως ποσὸν σταφίδος ἀρκετὸν διὰ νὰ φορτωθῶν πέντε ἕως ἕξ πλοῖα, ἡ Κεφαλληνία διὰ νὰ φορτωθῶν τρία ἢ τέσσαρα καὶ τὸ Ἀνατολικόν, τὸ Μεσολόγγι καὶ αἱ Πάτραι διὰ νὰ φορτωθῇ ἓν πλοῖον. Μεταφέρουν ἐπίσης ὀλίγην σταφίδα ἀπὸ τὸν κόλπον τῆς Ναυπάκτου. Οἱ Ἄγγλοι ἔχουν ἓν Ἐμπορικὸν Πρακτορεῖον (Comptoir) εἰς τὴν Ζάκυνθον, διευθυνόμενον ἀπὸ ἓνα Πρόξενον καὶ πέντε — ἕξ ἐμπόρους μετερχομένους τὸ ἐμπόριον. Οἱ Ὁλλανδοὶ εἶχον ἐκεῖ ἓνα πρόξενον καὶ ἓνα ἢ δύο ἐμπόρους, καὶ οἱ Γάλλοι δὲν ἔχουν παρὰ ἓνα Πράκτορα μετερχόμενον τὸν πρόξενον καὶ τὸν ἔμπορον ταυτοχρόνως. Οἱ Ἄγγλοι μετέρχονται ἐκεῖ τὸ κυριώτερον ἐμπόριον καὶ δικαίως, διότι πιστεύω ὅτι καταναλίσκουν σταφίδα ἕξ φορὰς περισσότερον ἀπὸ ἐκείνην τὴν ὁποίαν καταναλίσκουν ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ὁλλανδία ὁμοῦ. Οἱ Ζακύνθιοι δὲν ἔχουν γινῶσιν τί κάμνομεν τὴν σταφίδα, ἀλλ' εἶνε πεπεισμένοι ὅτι δὲν τὴν χρησιμοποιοῦμεν παρὰ διὰ βαφὴν τῶν ὑφασμάτων καὶ ἀγνοοῦν ἀκόμη τὴν πολυτέλειαν τῶν γλυκισμάτων τῶν Χριστουγέννων καὶ τῶν ἄλλων γλυκισμάτων εἰς τὰ ὁποῖα οἱ Ἄγγλοι χρησιμοποιοῦν αὐτήν. Ὁ κ. Pendames εἶνε εἷς ἐκ τῶν ἄγγλων ἐμπόρων τῆς Ζακύνθου εἰς τὸν ὁποῖον εἶμαι πολὺ ὑπόχρεως διὰ τὴν ἐντιμότητά του καὶ διότι μὲ περιέφερε νὰ ἰδῶ τὴν νῆσον ταύτην καὶ μεταξὺ ἄλλων ἓν λίαν περίεργον θέαμα». Καὶ ὁμιλεῖ ἓν ἐκτάσει περὶ τῶν πηγῶν τῆς νάφθης τοῦ Κερίου, περὶ τῶν ὁποίων ἀπειροὶ ἠσχολήθησαν ἀπὸ τοῦ Ἡροδότου μέχρι σήμερον.

Εἰς τὸν κόλπον τοῦ Κερίου ὑπάρχει νησίς ὀνομαζομένη Μαραθονῆσι. Ἐκεῖ μετέβη ὁ Γουήλερ μετὰ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Κερίου. Εὔρε μίαν μικρὰν ἐκκλησίαν μόνον μὲ ἓνα ἢ δύο καλογήρους, οἱ ὁποῖοι ἐκράτουν ἐκεῖ μίαν γυναῖκα τὴν ὁποίαν ἐθεώρουν ὡς δαιμονισμένην. «Ἄλλ' ὁ διάβολος πού ἦτο μέσα της ἦτο ἡλίθιος, διότι μᾶς εἶπεν ὅτι ἦτο ἀπὸ τὴν

Πάδοβαν, καίτοι δὲν δύναται νὰ εἶπῃ οὔτε μίαν λέξιν ἰταλικήν, οὔτε ἀπὸ ποίαν χώραν ἡμεῖς εἴμεθα, οὔτε ἂν εἴμεθα νυμφευμένοι ἢ τεχνῖται, οὔτε νὰ δώσῃ καμμίαν λογικὴν ἀπάντησιν. Εἶνε ἀληθὲς ὅτι ἡ γυναῖκα ἀπεκρίνετο σχεδὸν πάντοτε εἰς στίχους, ἀλλὰ πολὺ ὀλίγον προσηκόντως».

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν σταφίδα ἡ Ζάκυνθος ἔχει καὶ ἄλλας ἀμπέλους αἱ ὁποῖαι παράγουν λαμπρὸν οἶνον, καίτοι πολὺ βαρύν, ἀλλ' ὁ ὁποῖος δέχεται τόσον καλὰ τὸ νερὸ ὥστε μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸν κάμῃ τόσον ἐλαφρὸν ὅσον καὶ ὁ οἶνος Garbo τῆς Βενετίας καὶ ἀκόμη καλλίτερον καὶ εὐχαριστότερον εἰς τὴν γεῦσιν. Ὁ μαῦρος οἶνος ἀντέχει εἰς τὴν θάλασσαν. ἀλλ' ὅχι ὁ μοσχάτος, ὁ ὁποῖος εἶνε ὑπέροχος καὶ ἀφθονος, Παράγει ἐπίσης ἡ νῆσος πολὺ ἔλαιον λαμπρὸν, ἀλλ' εἶνε ἀπηγορευμένον εἰς τοὺς ξένους νὰ πάρουν ἀπὸ αὐτὸ μαζύτων, καθὼς συμβαίνει καὶ διὰ τὸν οἶνον. Διότι ὅλον τὸ ποσὸν τὸ ὁποῖον περισσεύει ἀπὸ τὴν τοπικὴν κατανάλωσιν, τόσον τοῦ οἴνου ὅσον καὶ τοῦ ἐλαίου, στέλλεται εἰς Βενετίαν.

Εἰς τὴν Ζάκυνθον ἐπίσης εὔρε τὰ καλλίτερα πεπόνια τοῦ κόσμου, πολὺ ἀνώτερα ἀπὸ τὰ εὐρωπαϊκά. Ὑπάρχουν δύο εἰδῶν, λευκὰ καὶ κίτρινα, τῶν ὁποίων δίδει λεπτομερῆ περιγραφὴν. Προτιμᾷ τὰ λευκὰ, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἓν γοητευτικὸν ἄρωμα. Ἐπίσης ἐπαινεῖ τὰ ροδάκινα τὰ ὁποῖα εἶνε λίαν μεγάλα καὶ καλά, ζυγίζοντα μέχρι 16 οὐγγιῶν. Ὑπάρχουν ἐπίσης ἀφθονα λεμόνια, πορτοκάλια καὶ κίτρα. Εὔρεν εἰς τὴν Ζάκυνθον ἓν εἶδος λεμονίων ὅλως ἔξαιρετικῶν καὶ λίαν σπανίων εἰς τὴν Ἀγγλίαν. Τὸ ἰδιαίτερον χαρακτηριστικὸν τῶν λεμονίων τούτων εἶνε ὅτι ἦσαν μεγάλα καὶ λεπτόφλουδα, ἀλλὰ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον τὰ ἔκαμνε ἔξαιρετικὰ ἦτο ὅτι δὲν εἶχον κουκοῦτσι. Κατόπιν ὁ Γουήλερ, καθὸ βοτανικός, παραθέτει κατάλογον τῶν περιέργων φυτῶν τὰ ὁποῖα εὔρεν εἰς τὴν νῆσον. Καὶ δίδει ἐκτενῶς τὴν περιγραφὴν ἑνδεκα τοιούτων. Εἰς τὸν δεύτερον τόμον τοῦ ἔργου γράφει ὅτι εἰς τὴν Ζάκυνθον εὔρεν ἓνα Πατριάρχην τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐξόριστον¹.

¹ Πρόκειται ἀναμφιβόλως περὶ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινου-

Μετὰ τετραήμερον διαμονὴν εἰς τὴν Ζάκυνθον οἱ δύο περιηγηταὶ ἐναύλωσαν ἐν ἱστιοφόρον μὲ κυβερνήτην Ἀλβανόν, πρῶην πειρατὴν, καὶ τὴν 28 Ἰουλίου 1675 ἀνεχώρησαν ἀπὸ τὴν Ζάκυνθον, τῆς ὁποίας τόσον ἐνδιαφέρουσαν περιγραφὴν μᾶς ἔδωσαν.

Τι γράφει ὁ Σπόν.

Καὶ ὁ Σπόν ἐπίσης ἠσχολήθη, ὅπως εἴπομεν, εἰς τὸ ἰδικόν του ἔργον μὲ τὴν Ζάκυνθον. Παραλείποντες λοιπὸν ὅσα ἀναφέρει ἤδη ὁ Γουήλερ ἀνωτέρω, θὰ παραθέσωμεν συμπληρωματικά τινα ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ Σπόν.

Καὶ αὐτὸ ὁμιλεῖ διὰ τὸν πλοῦτον τὸν ὁποῖον ἔδιδεν εἰς τὴν Ζάκυνθον ἢ σταφίς, ἢ ὁποία καὶ ἐκεῖ ἐκαλεῖτο Κορινθιακή. Ὁ συγγραφεὺς παρατηρεῖ ὅτι ὅταν ἀργότερα μετέβη εἰς τὴν Κόρινθον μετ' ἐκπλήξεως ἔμαθεν ὅτι ἐκεῖ δὲν ἐκαλιεργεῖτο τότε σταφίς.

«Ἐπληροφορήθην ἰδιαιτέρως ὅταν μετέβη εἰς Κόρινθον καὶ μοῦ εἶπον ὅτι πρό τινος συνέλεγον ὀλίγην σταφίδα εἰς τὰ Βασιλικὰ, τὰ ὁποῖα εἶνε ἢ παλαιὰ Σικυών, ἀπέχουσα τῆς Κόρινθον μόνον περὶ τὰ 7 - 10 μίλια, ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ἠδύναντο νὰ τὴν πωλήσουν λόγῳ τῶν Τούρκων, διὰ τοῦτο τὴν παρημέλησαν. Ἀφοῦτοι οἱ χριστιανοὶ ἔχασαν τὴν Ἑλλάδα καὶ οἱ Τούρκοι ἔκτισαν δύο φρούρια εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ κόλπου τῆς Ναυπάκτου (Ρίον καὶ Ἀντίρριον), δὲν ἐπιτρέπουν εἰς τὰ

πόλεως Διονυσίου Δ' ὁ ὁποῖος εἶχε περιπετειώδη πατριαρχίαν. Κατήγετο ἀπὸ τὴν οἰκογένειαν τῶν Κομνηνῶν τοῦ Βυζαντίου. Τετράκις καθηρέθη λόγῳ τοῦ βιαίου χαρακτῆρος του καὶ πάλιν κατώρθων νὰ ἐπανέλθῃ ἐπὶ τοῦ θρόνου. Μίαν τῶν περιόδων τῆς ἐξορίας τι κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ καθάριεσιν (1673 - 1676), διήλθεν εἰς τὴν Ζάκυνθον, ὅπου τὸν ἐγνώρισεν ὁ Ἀγγλὸς περιηγητής. Ὅτι δὲ περὶ αὐτοῦ πρόκειται πιστοποιεῖται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι, μόλις ἀνῆλθε τὸ 1676 ἐκ νέου ἐπὶ τοῦ Πατριαρχικοῦ θρόνου, ἐξέδωκε Συναδικὸν Γράμμα διὰ τοῦ ὁποῖου ἐπιτρέπετο εἰς τὸν μητροπολίτην Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου νὰ φέρῃ μίτραν κατὰ τὰς ἱεροτελεσίας, εὐγνωμονῶν διὰ τὰς περιποιήσεις τὰς ὁποίας ἔλαβεν εἰς τὴν Ζάκυνθον κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐξορίας του.

πλοῖα μας νὰ εἰσέλθουν εἰς αὐτόν, ἐκ φόβου αἰφνιδιασμοῦ καὶ μήπως, μὲ τὴν πρόφασιν ὅτι μεταβαίνουν νὰ φορτώσουν ἐκεῖ σταφίδα Κορινθιακὴν, οἱ Μαλτέζοι Κουρσάροι τοὺς ἐπιτεθοῦν».

Ὁμιλῶν περὶ σταφίδος καὶ οἴνου λέγει ὅτι «εἶνε ἀληθῶς καταπληκτικὸν πῶς μία τόσον μικρὰ νῆσος παράγει 4-5 ἑκατομμύρια λίτρας σταφίδος καὶ δέκα χιλιάδας μεγάλα βαρέλια οἴνου διὰ τὴν χρῆσιν τῶν κατοίκων. Αἱ εἰσπράξεις τοῦ τελωνείου καὶ ἀπὸ τὰ δύο εἶδη ἀποδίδουν 40 χιλιάδας σκοῦδα ἔτησίως διὰ τὸν Λόγγην καὶ ἡ Ζάκυνθος καὶ Κεφαλληνία ὁμοῦ ἑκατὸν χιλιάδας. Ἐκαστον χιλιόλιτρον ἔχει πρῶτην ἀγορὰν δέκα σκοῦδα, ἀλλὰ φθάνει 24 σκοῦδα λόγῳ τῶν βαρυτάτων φόρων».

Κατόπιν περιγράφει τὴν ἀποξήρανσιν καὶ ἀποθήκευσιν τῆς σταφίδος ὅπως καὶ ὁ Γουήλερ, προσθέτων ὅτι κἄποτε κατασκευάζουν καὶ οἶνον ἀπὸ σταφίδα, ἀλλὰ εἶνε πολὺ δυνατὸς καὶ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς καλὸν οἰνόπνευμα.

Σίτον προμηθεύεται ἡ Ζάκυνθος ἀπὸ τὸν κόλπον τῆς Ναυπάκτου (Κορινθιακὸν κόλπον) καὶ ἄριστα σφάγια ἀπὸ τὴν ἀπέναντι Πελοπόννησον. Καὶ προσθέτει:

«Τέλος ἡ Ζάκυνθος εἶνε εἰς ἐπίγειος Παράδεισος, ὅπου τὰ πάντα ἀφθονοῦν, ἐκτὸς τῆς ξυλείας, ἡ ὁποία εἶνε ἀκριβή, καίτοι ἄλλοτε ἡ νῆσος ἦτο πλήρης δασῶν, ἐξ οὗ ὁ Ὅμηρος τὴν ὠνόμασε δασώδη, καὶ ἀπὸ αὐτὸν ἀκολούθως καὶ ὁ Βιργίλιος. Ἐχει περιφέρειαν πενήκοντα περίπου μιλίων καὶ περὶ τὰ πενήκοντα χωρία.

Ἡ πόλις, κατὰ τὴν γνώμην του, ἔχει 25 περίπου χιλιάδας κατοίκους. Εἰς ἓν ὕψωμα ὑπάρχει φρούριον μὲ ἀρκετὰ κανόνια ὀχυρωμένον. Αἱ οἰκίαι τῆς πόλεως εἶνε χαμηλαί, λόγῳ τῶν σεισμῶν, ὡς παρατηρεῖ καὶ ὁ Γουήλερ. Ἡ Ἰταλικὴ γλῶσσα εἶνε σχεδὸν τόσον κοινὴ ἐκεῖ ὅσον καὶ ἡ ἑλληνικὴ. Ἐν τούτοις ὑπάρχουν ὀλίγιστοι καθολικοί, καίτοι, ὅπως καὶ οἱ ὀρθόδοξοι, ἔχουν ἓνα ἐπίσκοπον ἀποστελόμενον ἀπὸ τὴν Βενετίαν. Ὁ ἐπίσκοπος τῆς Ζακύνθου διευθύνει καὶ τὴν Κεφαλληνίαν καὶ μένει ἐκεῖ συχνότερον.

Κατόπιν ὁμιλεῖ καὶ αὐτὸς περὶ τοῦ τάφου τοῦ Κικέρωνος

καὶ περὶ τῆς νάφθης τοῦ Κερίου. Διὰ τὴν δαιμονισμένην γυναῖκα τοῦ Μαραθονήσιου, περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλεῖ ὁ Γουήλερ, λέγει ὁ Σπὸν ὅτι ἀπὸ τετραετίας αὐτὴ ἔζη μὲ μόνον ἄρτον καὶ ὕδωρ. Καὶ ἔξακολουθεῖ:

«Προτοῦ ἀναχωρήσωμεν μετέβημεν νὰ δώσωμεν μίαν συστατικὴν ἐπιστολὴν εἰς τὸν κ. Δημήτριον Μπενιζέλον. Εἶνε Ἀθηναῖος, ἀλλὰ μένει ἀπὸ διαιτίας εἰς τὴν Ζάκυνθον, πλησίον τῆς μητρὸς του. Εἶνε εἰς τῶν ἐπιδεξιωτέρων εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Γνωρίζει καὶ λατινικὰ καὶ φιλοσοφίαν, εἶνε δὲ προσέτι καὶ ἱεροκῆρυξ, καίτοι δὲν εἶνε οὔτε καλόγηρος οὔτε ἱερεὺς. Μᾶς ἐπληροφόρησεν ὅτι ὁ ἱερομόναχος Δαμασκηνὸς εἶχεν ἀποθάνει πρὸ ὀλίγου εἰς τὰς Ἀθήνας. Τοῦτο μᾶς ἐλύπησε, ἀφοῦ εἶδομεν τὸν ἔπαινόν του εἰς τὸ βιβλίον τῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων Ἀθηνηῶν (τοῦ Guillet). Ἐν τούτοις δὲν ἦτο παρὰ ἀπλοῦς διδάσκαλος σχολείου, ἀλλ' εἰς μίαν χώραν ὅπου δὲν ὑπάρχουν παρὰ ἀμαθεῖς, δὲν πρέπει κανεὶς νὰ εἶνε πολὺ σοφὸς διὰ νὰ κάμη κάποιον θόρυβον. Αἱ νῆσοι αἱ εὐρισκόμεναι ὑπὸ τὴν Βενετικὴν κυριαρχίαν ἔχουν περισσοτέρους γραμματισμένους ἀνθρώπους παρὰ ἢ Ἑλλάς. Ὁ παπᾶ Ἀγαπητός, τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἁγίων Πάντων, θεωρεῖται ὡς καλὸς κῆρυξ. Μᾶς ἔδειξε τὴν βιβλιοθήκην του, ὅπου ὑπάρχουν πολλὰ χειρόγραφα καὶ μεταξὺ τῶν ἄλλων ἓν τὸ ὁποῖον δὲν εἶχε ποτὲ τυπωθῆ περιέχον τοὺς βίους τῶν ἁγίων πατέρων, ἀρχιεπισκόπων, ἡγουμένων καὶ καλογῆρων τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας».

Τέλος ὁμιλεῖ περὶ τῶν Στροφάδων, ἐπαναμιβάνων ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον διάφοροι περιηγηταὶ σημειώνουν, ὅτι δηλαδὴ ὑπῆρχεν ἡ προκατάληψις ὅτι κάτω ἀπὸ τὴν θάλασσαν ὑπάρχει κάποιον ὑπόγειον κανάλι διὰ τοῦ ὁποίου μεταφέρεται τὸ γλυκὺ ὕδωρ τοῦ Ἀλφειοῦ ἀπὸ τὴν ἀπέναντι Πελοπόννησον εἰς τὰς Στροφάδας. Καὶ τοῦτο παρεδέχοντο τὴν ἐποχὴν ἐκείνην διότι ὑπεστήριζον ὅτι ἀπὸ τὰς πηγὰς τῶν Στροφάδων παρουσιάζοντο εἰς τὸ ἔδαφος φύλλα πλατάνου, δένδρου μὴ ὑπάρχοντος εἰς τὴν νησιῖδα καὶ ἀφθονοῦντος εἰς τὴν ἐναντι Πελοπόννησον.

Αἱ Στροφάδες καὶ τότε δὲν κατωκοῦντο παρὰ μόνον ἀπὸ

καλογήρους ὀρθοδόξους, ἀνερχομένους εἰς 60 μέχρι 80. Ἡ μονή των εἶνε κτισμένη ἐν εἶδει φρουρίου, μὲ μίαν ταράτσαν ἐπάνω στολισμένην μὲ δυνατὰ κανόνια, διὰ τὴν ἀμυνάν των ἐναντίον τῶν ἐπιδρομέων Κορσάρων. Ἐν τούτοις ἐπληροφόρησαν τὸν Σπὸν ὅτι οἱ Τοῦρκοι καὶ οἱ πειραταὶ τῆς Βαρβαρίας δὲν τοὺς ἐπείραζαν, ἀλλὰ τοὺς ἐσέβοντο, ἀρκούμενοι νὰ προσεγγίζουν διὰ νὰ τοὺς ζητήσουν ὀλίγον ὕδωρ. Αἱ διαβεβαιώσεις ὅμως αὐταὶ τοῦ Σπὸν δὲν συμφωνοῦν μὲ τὴν πραγματικότητα. Διότι ἡ ἱστορία μᾶς διδάσκει ὅτι μυριάκις οἱ δυστυχεῖς μοναχοὶ ὑπέστησαν πειρατικὰς ἐπιδρομὰς καὶ ὅτι πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν ἐσφάγησαν ἀπὸ κορσάρους, ἐκάη δὲ ἐπανειλημμένως ἡ μονή των.

Ἡ περιγραφή τοῦ Κορονέλλη.

Μετὰ τοὺς ἀνωτέρω δύο περιηγητάς, κατὰ τὸ 1686, ὁ διάσημος Ἰταλὸς γεωγράφος τῆς Βενετίας ἱερωμένος Coronelli ἐδημοσίευσεν «Γεωγραφικὴν καὶ ἱστορικὴν περιγραφὴν τοῦ Μωρέως... καὶ ἄλλων γύρω τόπων». Τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ ἐπισήμου γεωγράφου τῆς Βενετικῆς Δημοκρατίας, μετεφράσθη εἰς διαφόρους γλώσσας καὶ θεωρεῖται μέχρι τοῦδε κλασσικόν. Περὶ Ζακύνθου γράφει πολλά, ἐκ τῶν ὁποίων παραθέτομεν κατωτέρω ὅσα δὲν εἶνε γνωστὰ ἐξ ἄλλων προδημοσιευθεισῶν περιγραφῶν ἄλλων περιηγητῶν.

Ἡ νῆσος διαιρεῖται εἰς τρία μέρη: τὸ ὄρος, τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους καὶ τὸν κάμπον. Τὸ ὄρος ἀρχίζει ἀνατολικῶς ἀπὸ τὸν λιμένα τοῦ Κερίου καὶ τριγυρίζει ὅλην τὴν νῆσον ἀπὸ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν μέχρι τοῦ βορρᾶ. Ἐν μέσῳ τοῦ τμήματος τούτου εὐρίσκεται εἰς ὥραϊος Κάμπος, ὁ ὁποῖος ἐκαλύπτετο ἄλλοτε ἀπὸ ὕδωρ καθ' ὅλον τὸ ἔτος καὶ ἐσημάτιζεν ἐν εἶδος τέλματος, τὸ ὁποῖον ὁ Προνοητὴς Ἄγγελος Βαρβαρῆγος ἀπεξήρανε κατὰ τὸ 1673. Ὁ Κάμπος αὐτὸς εἶνε τώρα γόνιμος καὶ λίαν εὐχάριστος. Ἐχει μῆκος 15 μιλίων καὶ πλάτος 10, ἐκτεινόμενος ἀπὸ τὴν μίαν θάλασσαν εἰς τὴν ἄλλην. Εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους εὐρίσκεται τὸ χωρίον Κερί, τὸ ὁποῖον δίδει τὸ ὄνομα του εἰς τὸν λιμένα.

περὶ τοῦ ὁποίου ὠμιλήσαμεν ἤδη. Ἐπὶ τοῦ ἰδίου τούτου ὄρους ὑπάρχουν τρία μοναστήρια ὀρθοδόξων καλογήρων, τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου εἰς τὴν Λαγκαδαν, τῆς Παναγίας Σπηλιώτισσας ἢ Ἀναφωνητρίας, καὶ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῶν Κρημνῶν (de' Grebani). Τὸ τελευταῖον εἶνε τὸ μεγαλείτερον καὶ τὸ καλλίτερον κτισμένον.

Καθ' ὅλην τὴν νῆσον δὲν ὑπάρχει παρὰ ἓνα ποτάμι, τοῦ ὁποίου τὰ ὕδατα εἶνε ἄλμυρά, λόγῳ τῆς συγκοινωνίας τῶν ὑδάτων του μὲ τὰ ὕδατα τῆς θαλάσσης. Ἀπεναντίας εἰς ἀντιστάθμισμα ὑπάρχει μία πηγὴ κάτω ἀπὸ τὸ Κάστρο, πλησίον εἰς τὴν θάλασσαν, τόσον μεγάλη καὶ σημαντικὴ ὥστε ὅλα τὰ πλοῖα τὰ κατευθυνόμενα πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ Ἀλεξάνδρειαν ἢ ἄλλα μέρη τῆς Ἀνατολῆς, προσεγγίζουσι ἐκεῖ διὰ νὰ προμηθευθοῦν ὕδωρ δι' ὅλον τὸ ταξειδίον μεταβάσεως καὶ ἐπανόδου. (Πρόκειται διὰ τὴν πηγὴν τοῦ Κρούου Νεροῦ, ὅπως ὀνομάζεται καὶ σήμερον ἢ θέσις ἐκ τοῦ λαμπροῦ τούτου ὕδατος).

Ἡ πόλις ἔχει μῆκος δύο μιλίων ἐπὶ τῆς ἀκροθαλασσιᾶς καὶ ἓν μίλιον βάρους. Ἔχει πολλὰς οἰκίας καὶ κατοικεῖται ἀπὸ ἀνθρώπους τοῦ τόπου, ἐμπόρους, τεχνίτας καὶ ναυτικούς. Παράγει ἀφθονον σταφίδα καὶ ἐκλεκτοὺς οἴνους καὶ ἔλαιον λαμπρᾶς ποιότητος, εἰς τρόπον ὥστε γίνεται ἔξαγωγή πεντήκοντα χιλιάδων δουκάτων ἑτησίως τοῦλάχιστον ἀπὸ ἕκαστον τῶν τριῶν τούτων εἰδῶν.

Παράγει ἐπίσης διαφόρους καρπούς. Ὁ λιμὴν τοῦ Κερίου δύναται νὰ περιλάβῃ μεγάλα πλοῖα καὶ γαλέρας.

Πλησίον τῆς πόλεως ὑπάρχει σκόπελος ὀνομαζόμενος Fra Filippo ἢ Trenta Nove. Ἀνατολικώτερον εἶνε τὸ ἀκρωτήριον τοῦ Λαγανᾶ, ἐγγύτατα εἰς τὴν πόλιν. Ἡ Ἁγία Βερονίκη φθάσασα εἰς τὴν νῆσον ταύτην ἐπωφελήθη τῆς ἐκεῖ διαμονῆς της ὅπως διαδώσῃ τὰ φῶτα τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ ἔκαμε χριστιανοὺς τοὺς κατοίκους, δεικνύουσα εἰς αὐτοὺς τὸ Σουδάριον τοῦ Χριστοῦ.

Ἡ Βενετικὴ Δημοκρατία στέλλει ἐκεῖ ἓνα εὐγενῆ μὲ τὸν τίτλον τοῦ Προβλεπτοῦ καὶ δύο ἄλλους μὲ τὸν τίτλον τοῦ Συμβούλου. Οἱ κάτοικοι ἔχουν εἰδικὸν Συμβούλιον, τὸ

ὁποῖον φροντίζει διὰ τὰ τροφίμα, τὴν υγιάν καὶ λοιπὰ σχετικά, ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Προβλεπτοῦ.

Ἡ μεγαλειτέρα πλειονότης τῶν κατοίκων εἶνε ὀρθόδοξοι, ἐλάχιστοι δὲ εἶνε οἱ καθολικοί. Ὑπάρχουν χίλιοι περίπου Ἑβραῖοι, ἔχοντες τρεῖς Συναγωγάς, ζῶντες μὲ τὸ ἐμπόριον, τὸ ὁποῖον τοὺς πλουτίζει σημαντικῶς.

Οἱ κάτοικοι ἔχουν μεγαλειτέραν κλίσιν πρὸς τὰ ὄπλα παρὰ πρὸς τὰ γράμματα. Οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὰ γράμματα δεικνύουν ὅτι εἶνε κληρονόμοι τῆς εὐγλωττίας ἐκείνης τὴν ὁποίαν ἐθαύμαζον ὅλοι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, εἰς τρόπον ὥστε, ἐπιδιδόμενοι εἰς τὴν σπουδὴν τῶν νόμων, γίνονται ἐντὸς ὀλίγου δικηγόροι καὶ ρήτορες τελειότατοι. Ζοῦν μεταξύ των μὲ πολὺ ὀλίγην ὁμοφωνίαν καὶ ἔχουν δίκας καὶ φιλονικίας διαρκεῖς. Οἱ χωρικοὶ μισοῦν θανασίμως τοὺς κατοίκους τῆς πόλεως. Οἱ πλεῖστοι τῶν τελευταίων τούτων ζοῦν ἀπὸ τὸ ἐμπόριον. Ἡ κατωτέρα κοινωνικὴ τάξις συντηρεῖται ἀπὸ τὴν θάλασσαν. Κατὰ τὰς περιόδους τῆς εἰρήνης πηγαίνουν εἰς τὰς φρεγάτας διὰ νὰ ἀναζητήσουν τὰ πρὸς τὸ ζῆν εἰς τὰς ἀπέναντι ἀκτὰς τῆς Πελοποννήσου καὶ ἄλλας χώρας ὑποτεταγμένας εἰς τὴν Τουρκίαν.

Ἡ νῆσος αὕτη ὑπόκειται εἰς σεισμοὺς οἱ ὁποῖοι τῆς ἀφαιροῦν πᾶν ὅτι καλὸν ἔχει. Πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐντὸς μιᾶς μόνης νυκτὸς ἠκούσθησαν ἑξήκοντα σεισμοί. Τούτων προηγεῖται τρομακτικὸς θόρυβος, διαρκῶν ἥμισυ περίπου τέταρτον ὥρας καὶ ἀντηχῶν μέχρι τοῦ βάθους τῶν βράχων, τοὺς ὁποίους ἡ ὀρμὴ τῆς κινήσεως ταύτης ἀποσπᾷ ἀπὸ τὴν γῆν. Ἐνίοτε συνοδεύονται ἀπὸ δυσοσμίαν θείου, καὶ ὅταν ὁ σεισμὸς εἶνε δυνατὸς ἀκούεται σφυρίζων ἰσχυρότατος ἄνεμος, διὰ τοῦτο αἱ οἰκοδομαὶ τοῦ τόπου δὲν εἶνε πολὺ ὑψηλαί.

Ὑπάρχει εἰς τὴν νῆσον εἷς καθολικὸς ἐπίσκοπος. Τὴν ἔδραν αὐτὴν ἐτίμησαν διάσημοι ἐπίσκοποι. Τὰ εἰσοδήματά των τὰ ὁποῖα ἀνήρχοντο εἰς ἑξ̄ χιλιάδας καὶ πλέον δουκάτα (ὅπως μᾶς πληροφοροῦν τὰ ἀρχεῖα) τοὺς ἐπέτρεπον νὰ ἀφοσιῶνται μὲ ἐπιτυχίαν εἰς τὴν σπουδὴν καὶ νὰ μεταχειρίζονται αὐτὴν καθὼς καὶ τὴν δύναμιν ὅταν εἶνε ἀνάγκη νὰ ἀντιταχθοῦν εἰς τὸ ἀνήσυχον καὶ ταραχῶδες πνεῦμα τῶν

ὑποτελῶν πολιτῶν. Δύο ἐξ αὐτῶν μετέσχον διαδοχικῶς τῆς Συνόδου τοῦ Τρέντου διακριθέντες. Ὁ πρῶτος ἦτο ὁ Φραγκῆσκος Κομεντόνη, ὁ ὁποῖος ἀπέθανε διαρκούσης τῆς Συνόδου καὶ ὁ ἄλλος ὁ Πέτρος Δελφῖνο, εὐγενῆς Βενετός, καταλαβὼν τὸν θρόνον τοῦτον. Ὑπάρχουν περίπου 44 ὀρθόδοξοι ἐκκλησῖαι εἰς τὴν πόλιν καὶ τὸ Κάστρο. Ἀπαγορεύεται εἰς τοὺς ὀρθοδόξους τοὺς ἔχοντας ἑλαττώματα τινα καὶ εἰς τὰς γυναῖκας αἱ ὁποῖαι προσφάτως ἔτεκνοποίησαν ἢ ἐπὶ τινα χρόνον εἰσοδος εἰς τὰς ἐκκλησίας. Ὁ κανὼν ὁμῶς αὐτὸς δὲν τηρεῖται σήμερον μὲ τὴν αὐτὴν αὐστηρότητα τοῦ παρελθόντος.

Ὅταν ὁ ἀρχιερεὺς ἀποθάνῃ ὅλοι οἱ ὀρθόδοξοι ἱερεῖς, οἱ ὁποῖοι εἶνε πολυάριθμοι, συνέρχονται καὶ κατὰ τὸ ἀρχαῖον ἔθος ἐκλέγουν διὰ μυστικῆς ψηφοφορίας τὸν διάδοχόν του. Ὁ ἀρχιερεὺς οὗτος ἔχει σημαντικὸν εἰσόδημα, καίτοι τοῦτο δὲν εἶνε καθωρισμένον, διότι οἱ ὀρθόδοξοι τοῦ δίδουν κατ' ἔτος πολὺν σῖτον καὶ ἄλλα τρόφιμα. Ἄλλως τε ἔχει μέγα εἰσόδημα ἀπὸ τὰς χειροτονίας τὰς ὁποίας κάμνει. Διὰ τὴν ἀνέλιθον τὴν εἰς τὸ ἄξιωμα τοῦτο πρέπει νὰ ἀνήκει εἰς τὸ μοναχικὸν τάγμα τοῦ ἁγίου Βασιλείου. Τούτου δὲ αἰτία εἶνε ὅτι ὑπάρχουν ἄπειρα μοναστήρια εἰς τὰς νήσους ταύτας. Τὸ σημαντικώτερον ὅλων εἶνε τὸ τῶν Στροφάδων, περὶ τοῦ ὁποίου θὰ ὀμιλήσωμεν ἐν καιρῷ Ἡ μονὴ αὕτη ἔχει μεγάλα εἰσοδήματα εἰς τὴν Ζάκυνθον καὶ Κεφαλληνίαν καὶ οἱ Ἕλληνες ἔχουν δι' αὐτὴν μέγαν σεβασμόν, διότι οἱ καλόγηροι οὗτοι ζοῦν τελείως ἀπομονωμένοι ἀπὸ τὸν ἄλλον κόσμον. Δὲν τρώγουν ποτὲ κρέας, ἐκτὸς ἂν ἀσθενεῖα τις τοὺς ὑποχρεώσῃ, καὶ κατὰ τὴν Δευτέραν, Τετάρτην καὶ Παρασκευὴν ἐκάστης ἑβδομάδος δὲν τρώγουν οὔτε ψᾶρι, οὔτε γάλα, οὔτε λάδι.

Κατόπιν ὀμιλεῖ περὶ τῶν ἀναριθμῶν νησιῶν τοῦ ἔτους, τὰς ὁποίας τηροῦν ὄχι μόνον οἱ μοναχοί, ἀλλὰ καὶ οἱ λοιποὶ κάτοικοι τῆς νήσου οἱ ἀνήκοντες εἰς τὴν ὀρθόδοξίαν.

Δὲν ὑπάρχει ἄσουλον εἰς τὰς νήσους ταύτας. Ὑπάρχουν μόνον δύο πτωχαὶ μικραὶ οἰκίαι εἰς τὴν Ζάκυνθον, ἡ μία

διὰ τοὺς ἄνδρας καὶ ἡ ἄλλη διὰ τὰς γυναῖκας, διοικούμεναι ἀπὸ ἀστούς τῆς πόλεως. Ἄλλοτε αἱ οἰκίαι αὗται προσωρίζοντο διὰ τὴν ἀνατροφήν τῶν νόθων, ἀλλὰ δὲν φαίνεται πλέον οὐδὲν ἕχνος τοῦ θεσμοῦ τούτου. Ὑπάρχουν πολλοὶ αἰρετικοί, οἱ πλεῖστοι τῶν ὁποίων εἶνε Ἕλλητες. Ὑπάρχουν ἐπίσης πολλοὶ ἄθεοι.

Ἡ νῆσος παράγει ἀφθόνους καρπούς. Ὁ Caroldi ἀναγράφει ὅτι τὸ 1350 ὁ Ροβέρτος, πρίγκηψ τοῦ Τάραντος, ἠγόρασε τὴν νῆσον μαζὺν μὲ μερικὰς ἄλλας. Τὸ 1571 ὁ Οὐλουζαλῆ παστῆρ ἐπέδραμε κατὰ τῆς νήσου καὶ κατέστρεψε τοὺς κάμπους καὶ ἐπροξένησε πανωλεθρίαν.

Διὰ τὰς Στροφαδάς λέγει ὅτι, καίτοι μικροσκοπικαί, ἐν τούτοις ἔδιδον καταπληκτικὴν ποσότητα σταφίδος καὶ θαυμασίου οἴνου. Δὲν ὑπάρχουν ἄλλοι κάτοικοι ἀπὸ τοὺς καλογήρους, οἱ ὅποιοι, διὰ τὰ προστατευθῆναι ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Κουρσάρων, ἔκτισαν τὸ μοναστήρι τῶν ὡς φρουρίον μὲ ἐν καλὸν κανόνι.

Αἱ ἐντυπώσεις τοῦ Ντέπιγκ.

Ὁ Γεώργιος Ντέπιγκ, Γερμανογάλλος συγγραφεὺς καὶ περιηγητῆς (1784-1853) ἔγραψε τετράτομον περιήγησιν ἀνά τὴν Ἑλλάδα (G. Derring: La Grèce, ou description topographique... Paris, 1823) τὴν ὁποίαν ἐπεσκέφθη κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Διὰ τὴν Ζάκυνθον γράφει μὲ ποιητικὴν ἔξαρσιν:

«Ἡ νῆσος Ζάκυνθος μὲ τοὺς καταπρασίνους λόφους τῆς καὶ τὰ μπουκέτα τῶν πορτοκαλεώνων καὶ ἐλαιώνων, παρέχει καθ' ὅλην τὴν ἀκτὴν τῆς Ἡλίδος μίαν θαυμασίαν ἀποψιν καὶ ἡ διαδρομὴ μεταξὺ Πελοποννήσου καὶ τῆς νήσου ταύτης εἶνε εἷς περίπατος τόσον εὐχάριστος ὅσον καὶ μία ἐκδρομὴ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς νήσου, ἡ ὁποία παρουσιάζει πανταχοῦ κοιλάδας γονίμους, μίαν ὡραίαν καλλιέργειαν καὶ πληθυσμὸν πολυάριθμον. Περίπου τεσσαράκοντα χιλιάδες κατοίκων εἶνε διεσπαρμένοι εἰς τὴν πρωτεύουσιν καὶ τὰ τεσσαράκοντα ὀκτὼ χωρία. Οἱ κάτοικοι ἀσχολοῦνται εἶτε

εἰς τὴν ναυτιλίαν εἴτε εἰς τὴν καλλιέργειαν σταφίδος καὶ ἔλαιων. Μεταξὺ 9-10 εἰδῶν ἔλαιων ἐκεῖναι τὰς ὁποίας καλλιεργοῦν εἰδικώτερον εἶνε αἱ καλούμεναι *ἐντόπαι*, αἱ ὁποῖαι γίνονται πολὺ χονδραῖ, ἔχουν πυρῆνα στερεώτατον καὶ χρήσιμον, παράγουν δὲ καρπὸν χονδρὸν καὶ ὠσειδῆ, δίδοντα ἀφθονον καὶ διαυγῆς ἔλαιον. Ἐν μόνον δένδρον δύναται νὰ δώσῃ μέχρι ἑκατὸν ὀκάδων. Αἱ ἔλαιαι αἱ μεταφυτευθεῖσαι ἀπὸ τὴν Κορώνην εἶνε μικρότεραι καὶ δὲν δίδουν ὁμοίως λεπτὸν ἔλαιον. Ὑπάρχει μία ἔλαια χονδρὴ σὰν λεπτοκάρυον, ὀνομαζομένη *λεμονολιά*. Καλλιεργεῖται ὀλίγον. Ἐν ἄλλο εἶδος εἶνε ἡ καρυδολιά, εἰσαχθεῖσα ἀπὸ τὴν Ἀμφισσαν, καλλιεργεῖται διὰ τὴν τράπεζαν. Διὰ νὰ ἀπαλλάξουν τὰς ἔλαιας ἀπὸ τὴν πικράδα των, τὰς ἐμβαπτίζουν ἐπὶ ὀκτῶ ἡμέρας ἐντὸς ὕδατος καὶ ἀσβέστου.

Εἶνε γνωσταὶ εἰς τὴν Ζάκυνθον πολλαὶ ποικιλίαι σταφυλῶν, μέχρι τεσσαράκοντα εἰδῶν. Ἀπὸ τὸν *ἐπτάκοιλον* κόπτουν κλώνους διὰ νὰ πλέξουν τοὺς νυμφικούς στεφάνους. Φροντίζουν νὰ ἐκλέγουν κλώνους μὲ τεσσαράκοντα κόμβους, ἴσως διὰ νὰ συμβολίσουν τὴν γονιμότητα τὴν ὁποίαν εὔχονται εἰς τοὺς νεονύμφους. Ἀλλὰ τὸ μᾶλλον καλλιεργούμενον εἶδος σταφυλῶν εἶνε ἡ κορινθιακὴ σταφίς, ἡ ὁποία δίδει εἰσόδημα εἰς τὴν νῆσον 1.300.000 φράγκων περίπου ἑτησίως. Μόνη ἡ Ἀγγλία ἀγοράζει ἑτησίως δέκα χιλιάδας κουϊντάλια σταφίδος.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν σῖτον ἡ Ζάκυνθος εἶνε ὑποχρεωμένη νὰ προμηθεύεται ἔξωθεν τὰ δύο τρίτα τῆς ποσότητος τῆς ἀναγκαιούσης διὰ τὴν ἑτησίαν κατανάλωσιν. Ἡ νῆσος παράγει μέταξαν, ἀλλ' εἰς μικρὰν ποσότητα. Τὰ βαμβακερὰ ὑφάσματα, τὰ ὁποῖα χρησιμεύουν δι' ἐνδυμασίαν τῶν νησιωτῶν, κατασκευάζονται σχεδὸν ὅλα εἰς τὸν τόπον, τόσον τὰ λεπτὰ ὅσον καὶ τὰ χονδρά.

Ἡ Ζάκυνθος ἔχει ναυτικὸν σημαντικόν. Ἐξ ἕως ὀκτῶ λιμένες προσελκύουν τὰ ἐμπορικὰ πλοῖα, ἀλλ' ὁ λιμὴν τῆς πρωτεύουσῃς ἰδίως συχνάζεται πολὺ, καίτοι δὲν προστατεύεται ἀπὸ τοὺς ἀνέμους. Ὁ λιμὴν τοῦ Κερίου, καίτοι μικρότερος, εἶνε ἀσφαλέστερος.

Ἡ πόλις τῆς Ζακύνθου, κατασκευασμένη κατὰ τὸ ἰταλικὸν σύστημα, ἔχει πλέον τῶν δέκα ἑξ̄ χιλιάδων κατοίκων, συντηρουμένη ἀπὸ τὸ ἐμπόριον, τὴν γεωργίαν καὶ μερικὰ ἐργοστάσια. Τὸ φρούριον, τὸ ὁποῖον δὲν ἔμεινεν ἀθικτον ἀπὸ τοὺς σεισμούς, ἐλάχιστα χρησιμεύει εἰς τὴν ἀμυναν τῆς πόλεως. Τούτου κυριαρχεῖ μικρὰ μονὴ καὶ μία ὠραία θεά, μέσῳ τόξων (κολῶνες) καὶ καλοκτισμένων οἰκιῶν, διατρέχει ἀπὸ τοῦ ἑνὸς ἕως τὸ ἄλλο ἄκρον τὴν πόλιν.

Διὰ νὰ ἰδῆ κανεὶς τὴν μόνην ἀρχαιότητα ἢ ὁποία παραμένει ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν Ζάκυνθον πρέπει νὰ μεταβῆ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ χωρίου Μελινάδου, εἰς ἀπόστασιν μιᾶς καὶ ἡμισείας λεύγης ἀπὸ τὴν πόλιν. Ἐκεῖ διακρίνει τις ἕνα ὄγκον μαρμάρινον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἴσως ἐγίνοντο θυσίαι, καὶ ὅστις τώρα χρησιμεύει ὡς βωμὸς τοῦ ναοῦ.

Κατόπιν ὁμιλεῖ περὶ τῶν πηγῶν τοῦ Κερίου, περὶ τῶν ὁποίων ἠσχολήθησαν ὅλοι ἀνεξαίρετως οἱ περιηγηταί. Προσθέτει ὁ συγγραφεὺς ὅτι συχνὰ εἰς τινα μέρα τοῦ κόλπου τοῦ Κερίου, ἰδίως δὲ εἰς τὸ μέρος τὸ μεταξὺ τοῦ ἀκρωτηρίου τοῦ Κερίου καὶ τῆς νηοῖδος Μαραθονῆσι, ἐξέρχεται πίσσα ἀπὸ τὸ βάθος τῆς θαλάσσης καὶ ἐπιπλέει εἰς τὸν κόλπον. Κατὰ δὲ τὴν περίοδον τῆς γαλήνης ἢ πίσσα αὕτη ἐπιπλέει εἰς τὴν ἐπιφάνειαν ὡς κηλίδες ἐλαίου. Μεταχειρίζονται τὴν πίσσαν αὕτην, ἀλλὰ παρατηρήθη ὅτι κατατρώγει τὰ σχοινία, διὰ τοῦτο πωλεῖται εὐθηνά. (Βλέπε ἐν ἐκτάσει ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὸ ἔργον τοῦ Hawkins: «Περὶ τῶν πηγῶν τῆς πίσσης ἐν Ζακύνθῳ», δημοσιευθὲν εἰς τὸν Β' τόμον τοῦ Memoires de M. Walpole ὡς καὶ τὸ ἔργον τοῦ Castelan: Lettres sur la Morée, τόμος Β').

«Εἰς τὴν νῆσον αὕτην, καθὼς καὶ εἰς ὅλα τὰ μέρη τὰ ὁποία ἄλλοτε ἦσαν ὑποτεταγμένα εἰς τὴν Βενετιαν, ἢ ἀριστοκρατία τῆς Δημοκρατίας ἀφήκεν μίαν τάξιν ἀνθρώπων λεγομένων εὐγενῶν καὶ προνομιούχων. Χωρὶς τὰ κατασταλτικὰ μέτρα τὰ ληφθέντα ἀπὸ τὴν παροῦσαν (ἀγγλικήν) κυβέρνησιν, ἢ τάξις αὕτη θὰ διέπραττε, ὅπως κατὰ τὸ παρελθόν, πολλὰς καταχρήσεις εἰς βάρος τῶν κατοίκων, οἱ ὁποῖοι

παρουσιάζουν ἔν περιεργον μίγμα ἡθῶν ἑλληνικῶν καὶ ἰταλικῶν.

«Πρὸ τινος ἀκόμη πράξεις βιαιότητος καὶ ἐκδικήσεως ἀτομικῆς ἦσαν συχναὶ εἰς τὴν νῆσον ταύτην. Εἰς τὴν ἔξοχὴν οἱ κάτοικοι ἦσαν πάντοτε ὀπλισμένοι, καταφανῆς ἀπόδειξις τοῦ ὅτι ἐλαχίστη ἀσφάλεια ἐβασίλευσεν ἐν τῇ νήσῳ. Αἱ ἀταξίαι αὐταὶ ἀρχίζουσι νὰ παύουν».

Περιγραφή Ἰγγλοῦ περιηγητοῦ

Ὁ Ἰγγλος περιηγητὴς Ριχάρδος Chandler, περιοδεύσας τὴν Ἀνατολὴν ἀπὸ τοῦ 1764 μέχρι τοῦ 1766 ἐπεσκέφθη καὶ τὴν Ζάκυνθον τὴν 20 Ἰουλίου 1766. Εἰς τὸν λιμένα εὔρε Βενετικὸν στόλον εἰς ἐμπόλεμον κατάστασιν, ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ ναυάρχου Ἰμο, τοῦ τελευταίου ἡρωικοῦ ναυάρχου τῆς καταρρευούσης τότε Βενετίας, ἀναμενόντος ὁδηγίας τῆς κυβερνήσεώς του διὰ νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τοῦ ἡγεμόνου τοῦ Ἀλγερίου. Μόλις ἔφθασεν ὁ Τσάντλερ ἐδέχθη τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Ἰγγλοῦ προξένου Τζῶν Σάρτζεντ, ὁ ὁποῖος τὸν εἰδοποίησεν ὅτι ἔπρεπε νὰ μεταβῇ εἰς τὸ Λαζαρέτο διὰ νὰ τελέσῃ τὴν κάθαρσιν του, καθὼ προερχόμενος ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον ὅπου ἦτο σχεδὸν ἐνδημικὴ ἢ πανώλης.

Ὁ περιηγητὴς παραπονεῖται ὅτι εἰς τὸ Λαζαρέτον τοῦ ἔδωσαν ἐν δωμάτιον ὅπου δὲν ὑπῆρχον παρὰ οἱ τέσσαρες τοῖχοι. Τὸ ἐσπέρας ἐκλείετο ἡ πύλη. Δὲν ἐπιτρέπετο οὔτε τὴν ἡμέραν νὰ τοὺς ἐπισκεφθῇ κανεὶς ἄνευ τῆς παρουσίας τοῦ φύλακος. Ὁ πρόξενος ἐν τούτοις τοὺς ἔφερεν ἓνα ἱατρὸν ὁ ὁποῖος τοὺς ἐξήτασε, διότι τόσοσιν αὐτὸς ὅσον καὶ οἱ δύο ὑπηρεταὶ του ἔπασχον ἀπὸ πυρετοῦς ἀπὸ τοὺς ὁποῖους προσεβλήθησαν κατὰ τὴν διαμονὴν των εἰς τὴν Πελοπόννησον. Καὶ ἐξηκολούθησεν ὁ ἱατρὸς νὰ τοὺς ἐπισκέπτεται καθ' ὅλην τὴν διαμονὴν των εἰς Ζάκυνθον.

Ὁ περιηγητὴς ἐπαινεῖ τὴν διαγωγὴν καὶ τὰς περιποιήσεις τοῦ διευθυντοῦ τοῦ Λοιμοκαθαρηθρίου καὶ τῶν καλογῆρων τῆς καθολικῆς μονῆς ἣ ὁποία ἦτο ἐκεῖ πλησίον καὶ οἱ ὁποῖοι

κατέστησαν τὸν περιορισμὸν τῶν ὀλιγώτερον ἐνοχλητικόν. Μετὰ τὴν λῆξιν τῆς καθάρσεως ὁ Τσάντλερ μετέβη εἰς τὴν πόλιν, ὅπου τοὺς εἶχον ἐτοιμάσῃ κατάλυμμα.

Ὁ λιμὴν τοὺς ἔκαμεν ἐξαιρετικὴν ἐντύπωσιν, διότι ἦτο γεμάτος ἀπὸ μεγάλα πλοῖα, γαλέρας θαυμασίας καὶ πλῆθος ἄλλων σκαφῶν. « Ἡ πόλις ἦκμαζε, στολισμένη μὲ κωδωνοστάσια καὶ ὑπέροχα οἰκοδομήματα. Ὁ ἦχος τῶν κωδῶνων, τὰ ἦθη καὶ οἱ τρόποι τοῦ ζῆν ἦσαν ὅλως διόλου Ἰταλικοί. Αὐτὸ τὸ πρᾶγμα τὸ εἶχομεν χάσῃ πρὸ πολλοῦ ἀπὸ τοὺς ὀφθαλμούς μας καὶ ἀπὸ τὴν ἀπόλαυσιν μας. Ἡ μετάβασις ἀπὸ τῆς ἀθλιότητος¹ εἰς τὴν ζωηρὰν ζωὴν καὶ τὴν ἀνάπαιυσιν μᾶς ἐπροξένησε καταπληκτικὴν εὐχαρίστησιν. Καὶ ἐθεωροῦμεν τοὺς ἑαυτοὺς μας εὐτυχεῖς διότι ἐφθάσαμεν σῶσι καὶ ἀβλαβεῖς εἰς τὰς εὐτυχεστέρας χώρας τοῦ χριστιανισμοῦ ».

Κατόπιν δίδει διαφόρους πληροφορίας γνωστὰς εἰς ἡμᾶς καὶ ἀπὸ ἄλλους περιηγητὰς, θαυμάζων ἰδίως τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ὠραιότητα τῶν καρπῶν τῆς νήσου. Καὶ αὐτὸς ἐπίσης παρατηρεῖ ὅτι ἐστερεῖτο ἡ νῆσος σιτηρῶν, ὥστε εἰάν ποτε ὁ κακὸς καιρὸς ἀπέκλειεν ἐπὶ τι χρονικὸν διάστημα τὴν μεταφορὰν ἀπὸ τὴν ἀπέναντι στερεὰν δημητριακῶν καρπῶν οἱ κάτοικοι ἐκινδύνευον νὰ ὑποφέρουν ἀπὸ τὴν πείναν.

« Οἱ πλεῖστοι τῶν κατοίκων εἶνε ὀρθόδοξοι, ἀλλ' ἐνδεδυμένοι κατὰ τὸν ἰταλικὸν τρόπον. Μισοῦν θανασίμως τοὺς καθολικοὺς καὶ εἶνε τόσον ἐπικλινεῖς εἰς τὴν ἐκδίκησιν ὥστε διαπράττουν ἐγκλήματα ἀκόμη καὶ μέσα εἰς τὰς ἐκκλησίας. Ἡ Πελοπόννησος τοὺς χρησιμεύει οὕτως εἰπεῖν ὡς ἄσυλον, διότι ἐκεῖ εὐρίσκουν ἀτιμωρησίαν. Κατὰ συνέπειαν ἡ Πελοπόννησος εἶνε γεμάτη ἀπὸ φυγάδας ἐγκληματίας ».

Ἀντιθέτως πρὸς ὅσα εἶδεν εἰς τὴν Πελοπόννησον, ὅπου οἱ ἱερεῖς ἦσαν ταπεινοὶ καὶ ἄξεστοι, εἰς τὴν Ζάκυνθον ὁ ὀρθόδοξος κληρὸς συνηγωνίζετο εἰς πολιτισμὸν καὶ μεγαλοπρέπειαν τῶν τελετῶν μὲ τὸν καθολικόν.

« Αἱ νεάνιδες ζοῦν εἰς τὴν νῆσον αὐτὴν, ὅπως καὶ εἰς τὴν

¹ Ὁ Τσάντλερ ἐφθάσεν εἰς τὴν Ζάκυνθον προερχόμενος ἀπὸ τὴν δούλην Ἑλλάδα, τὴν ὁποίαν εὗρεν εἰς ἀθλίαν ἐγκατάλειψιν.

Τουρκίαν, κλεισμένοι. Τὰς ἀποκρύπτουν ὅσον τὸ δυνατόν ἀπὸ τὰ ὄμματα τῶν ἀνδρῶν. Ἡ θύρα μιᾶς οἰκίας κατὰ τύχην ἦτο ἀνοικτὴ, ὅτε εἶδον ἐντὸς μίαν γυναῖκα κλαίουσαν τὸν θάνατον τοῦ μικροῦ υἱοῦ της, τοῦ ὁποῖου τὸ σῶμα ἦτο ἐκτεθειμένον πλησίον της, ἐνδεδυμένον, μὲ τὰ μαλλιά πουδραρισμένα, μὲ τὴν κεφαλὴν στολισμένην μὲ φύλλα ἐπίχρυσα».

Κατόπιν ὁμιλεῖ περὶ σταφίδος καὶ περιγράφει τὸν τρόπον τῶν κατοίκων μήπως βρέξῃ κατὰ τὴν περίοδον τῆς ξηρᾶνσεως της. Διὰ τοῦτο δὲν λείπουν ποτὲ αἱ παρακλήσεις καὶ λιτανεῖαι εἰς τοὺς ἁγίους διὰ νὰ μεσιτεύσουν εἰς διατήρησιν καλοῦ καιροῦ. Πολλάκις μάλιστα γίνονται καὶ λιτανίαι ἐπίσημοι, εἰς τὰς ὁποίας λαμβάνουν μέρος ὄχι μόνον οἱ κληρικοὶ ἀλλὰ καὶ αἱ ἀρχαὶ καὶ οἱ πρόκριτοι, καθολικοὶ καὶ ὀρθόδοξοι, κρατοῦντες ἀναμένα κηρία. Ἐὰν δὲ ὁ κίνδυνος εἶνε μεγαλείτερος τότε λιτανεύουν τὴν θαυματουργὸν Παναγίαν Σκοπιώτισσαν. Καὶ οἱ κάτοικοι τὸν ἐβεβαίωσαν ὅτι οὐδέποτε συνέβη ἢ λιτανευσίς αὐτῆς νὰ μὴ ἐπιφέρῃ μεγάλην ἐπιρροὴν ἐπὶ τοῦ καιροῦ συμφώνως μὲ τοὺς πόθους τῶν Ζακυνθίων.

Οἱ κάτοικοι ἐπίστευον ὅτι οἱ Ἄγγλοι, οἱ ὁποῖοι ἦσαν οἱ μεγαλείτεροι καταναλωταί, ἐχρησιμοποιοῦν τὴν σταφίδα διὰ βαφήν. Μίαν ἡμέραν λοιπὸν ὁ μάγειρος τοῦ περιηγητοῦ κατεσκεύασε διάφορα γλυκύσματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὴν περίφημον ἀγγλικὴν Πουδίγκαν, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἔδωσε καὶ εἰς τὴν οἰκογένειαν ὅπου παρέμενον. Οἱ ἀγαθοὶ αὐτοὶ ἄνθρωποι ἔμειναν κατάπληκτοι διότι μὲ τὴν σταφίδα ἐγίνοντο τόσον ὡραῖα πράγματα, τὰ ὁποῖα ἔφαγον μὲ μεγάλην εὐχαρίστησιν.

Ἐπειτα περιγράφει τὰς πηγὰς τοῦ πετρελαίου τοῦ Κερίου, εἰς τὰς ὁποίας ἀποδίδει καὶ τοὺς σεισμοὺς οἱ ὁποῖοι εἶνε συχνότατοι εἰς τὴν νῆσον, τόσον ὥστε οἱ κάτοικοι νὰ μὴ ἀνησυχῶν διόλου εἰς κάθε κλονισμόν σεισμικόν.

Ὁ περιηγητὴς εὗρε δυσκολίαν νὰ ναυλώσῃ πλοῖον διὰ νὰ τὸν μεταφέρῃ εἰς τὴν Ἀγγλίαν, διότι ὅλα τὰ πλοῖα τὰ ὁποῖα θὰ ἐφόρτωναν σταφίδα, κατόπιν διαταγῆς τῆς βενετικῆς κυβερνήσεως, ἦσαν ὑποχρεωμένα νὰ κατευθυνθῶν

πρώτον εἰς τὴν Βενετίαν, διὰ νὰ λάβουν τὴν σχετικὴν ἄδειαν ἐξαγωγῆς. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐβράδυνον τὰ πλοῖα, καὶ ὁ Τσάντλερ ἠναγκάσθη νὰ μείνῃ ἀρκετὸν εἰς τὴν Ζάκυνθον.

Κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ συνέβησαν δύο γεγονότα, τὰ ὁποῖα ἐπληξάν τὴν ἀγγλικὴν εὐαισθησίαν του. Μίαν ἡμέραν στρατιῶται διαταχθέντες ἐκρήμνισαν ἐκ θεμελιῶν τὴν κατοικίαν ἑνὸς ἐγκληματίου ὁ ὁποῖος εἶχε διαφύγῃ ἀπὸ τὴν δικαιοσύνην, καὶ μίαν ἄλλην ἡμέραν εἶδε κρεμασμένον εἰς τὴν ἀγχόνην τὸ σῶμα ἑνὸς καταδικίου, ὀνόματι Βαλσαμάκη, ἀπὸ τὴν Κεφαλληνίαν, ὁ ὁποῖος εἶχε καταδικασθῆ εἰς τὰς ἀλύσεις εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ εἶχε διαδεχθῆ τὸν Τσάντλερ εἰς τὸ δωμάτιον τοῦ Λοιμοκαθαρηθρίου. Ὅταν ἐτελείωσεν ὁ Βαλσαμάκης τὴν κάθαρσίν του, ἐστραγγαλίσθη κρυφά, ἔπειτα μετεφέρθη ἐκεῖθεν μὲ πλοιάριον εἰς τὴν πόλιν καὶ ἐκρεμάσθη πολὺ ἔνωρις εἰς μίαν ἀγχόνην. Μία ἐπιγραφὴ κρεμασμένη εἰς τὸ στήθος του ἔλεγε μὲ μεγάλα γράμματα τὸ ὄνομά του, τὴν πατρίδα του καὶ τὸ ἐγκλημα του.

Μὲ αὐτὴν τὴν ἀγρίαν ἐντύπωσιν κλείει ὁ περιηγητὴς τὴν περιγραφὴν τῆς Ζακύνθου, ἀπὸ τὴν ὁποῖαν ἐπεβιβάσθη πλοίου κατ' εὐθείαν μεταβαίνοντος εἰς τὸ Λονδῖνον, ὅπου ἐξέδωσε ἀργότερα τὰς λίαν ἐνδιαφερούσας ἐντυπώσεις του ἀπὸ τὴν τριετῆ περιήγησίν του.

*
* *

Ὁ Γάλλος περιηγητὴς Belin ἐκδώσας εἰς Παρισίους τὸ 1771 τὸ ἔργον του ὑπὸ τὸν τίτλον «Description géographique du golfe de Venise et de la Morée» γράφει μερικὰ ἐνδιαφέροντα περὶ Ζακύνθου. Κατ' αὐτὸν τὸ ἐμπόριον τῆς σταφίδος ἦτο σημαντικόν. Οἱ Ἄγγλοι, οἱ ὁποῖοι ἦσαν καὶ οἱ μεγαλείτεροι καταναλωταί, διετήρουν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐν Πρακτορεῖον εἰς τὴν Ζάκυνθον, διευθυνόμενον ἀπὸ ἓνα Πρόξενον. Πλὴν τούτου ὑπῆρχον ἐκεῖ καὶ 5-6 ἄγγλοι ἔμποροι διὰ τὴν σταφίδα. Καὶ οἱ Ὁλλανδοὶ εἶχον ἓνα πρόξενον καὶ 1-2 ἔμπορους. Καὶ οἱ Γάλλοι εἶχον

ένα ἀντιπρόσωπόν των εἰς τὴν Ζάκυνθον, μετερχόμενον ταυτοχρόνως τὸν πρόξενον καὶ τὸν ἔμπορον.

Πλὴν τῆς σταφίδος μέγα εἰσόδημα διὰ τὴν Ζάκυνθον ἔδιδε καὶ τὸ ἔλαιον, ἀλλ' ἡ Βενετικὴ κυβέρνησις ἀπηγόρευε τὴν ἐξαγωγήν του εἰς τὸ ἑξωτερικόν. Ὅσον δὲ ἔλαιον δὲν κατηναλίσκετο εἰς τὸν τόπον ἐστεύλετο εἰς τὴν Βενετίαν. Τὸ γενόμενον ἐκεῖ ἔμπόριον ὑπελογίζετο εἰς τὸ ποσὸν τῶν πενήκοντα καὶ πλέον χιλιάδων δουκάτων.

Πλὴν τῶν δύο ἀνωτέρω κυριωτέρων προϊόντων τῆς νήσου εὐρίσκει τις εἰς τὴν Ζάκυνθον, κατὰ τὸν περιηγητὴν, τρόφιμα λαμπρὰ καὶ εὐθηνότατα, καρπούς θαυμασίους καὶ ἀφθόλους. Σῖτος ὅμως καὶ βώδια ἔρχονται κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν νήσον ἀπὸ τὴν ἀπέναντι Πελοπόννησον.

Ὁ σεισμὸς τῆς Ζακύνθου κατὰ τὸ 1820.

Κατὰ τὴν 15 Δεκεμβρίου 1820 εἰς τὸν λιμένα Ζακύνθου ἔφθασεν ἡ ἀγγλικὴ φρεγάτα «Cambrian» μεταφέρουσα εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸν ἀγγλον πρέσβυν λόρδον Strangford μὲ τὴν οἰκογενεῖάν του καὶ τὸν ἱερέα τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀγγλικῆς πρεσβείας R. Walsh, ὁ ὁποῖος ἔγραψε τρεῖς τόμους ἀπομνημονευμάτων τῆς διαμονῆς του εἰς τὴν τουρκικὴν πρωτεύουσαν καὶ τῶν συμβάντων ἐν γένει εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν ἐπανάστασιν. Ἀπὸ τὸ ἔργον του αὐτὸ ἀποσπῶμεν τὸ μέρος τὸ ἐνδιαφέρον τὴν Ζάκυνθον, καὶ τὸ ὁποῖον εἶνε κατὰ τοῦτο σημαντικόν διότι ἐν αὐτῷ περιγράφεται ὁ περίφημος διὰ τὰς καταστροφάς του «σεισμὸς τοῦ Ἁγίου Διονυσίου» ὅπως ἀπεκλήθη λόγῳ τῆς ἡμέρας κατὰ τὴν ὁποίαν ἐγένετο. Ὁ ἀγγλος αὐτὸς κληρικὸς μᾶς δίδει μίαν ζωντανὴν εἰκόνα τῆς τραγωδίας μὲ ὅλας τὰς λεπτομερείας τῆς.

Ἐν ἀρχῇ ἔξυμνεῖ τὸ θαυμάσιον κλίμα τῆς νήσου, ὅπου εἰς τὴν καρδίαν τοῦ χειμῶνος ἦσαν ἄπειρα τὰ ἀνθη καὶ οἱ καρποί. Μετὰ τὴν ἀφίξιν των φυσικὰ ἐπεσκέφθησαν τὴν πηγὴν τοῦ Κερίου, τὸ περιεργότατον φυσικὸν φαινόμενον τῆς Ζακύνθου, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ἐπεκτείνεται ὁ συγγραφεύς.

Ἀπὸ κατοίκους ἐπληροφορήθη ὅτι ἐξ αἰτίας τοῦ ἐσβεσμένου τούτου ἡφαιστείου ἐγίνοντο συχνὰ καταστροφικοὶ σεισμοί, μεταξὺ τῶν ὁποίων τρομερώτερος ἦτο ὁ τοῦ 1514, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐσχίσθη ὁ λόφος ὁ εὐρισκόμενος ὀπίσω ἀπὸ τὴν πόλιν ἀπὸ ἐπάνω ἕως κάτω. Ἐκτοτε ἐγένοντο μικρότεραι σεισμικαὶ δονήσεις κατὰ διαλείμματα τὰ ὁποῖα θὰ ἔλεγε κανεῖς κανονικά, ὥστε οἱ Ζακύνθιοι βεβαιοῦν ὅτι περιμένουν τὴν ἐπάνοδον δυνατοῦ σειμοῦ κάθε τεσσαράκοντα ἢ πενήκοντα ἔτη, δηλαδή εἰς τὸ διάστημα τὸ ὁποῖον χρειάζεται διὰ νὰ συγκεντρωθοῦν τὰ ἐκρηκτικὰ αἲερα».

Κατὰ πόσον εἶνε σφαλερὰ ἡ θεωρία αὕτη γνωρίζομεν ἀπὸ τὴν σημερινὴν πρόοδον τῆς ἐπιστήμης. Ἄλλως τε τὰ γεγονότα ἤλθον ὅπως διαψεύσουν τὴν βεβαίωσιν περὶ τῆς τεσσαρακονταετοῦς περιόδου. Διότι ἐνῶ εἶχε γίνῃ ἄλλος ἰσχυρὸς σεισμός τὸ 1809, ἐπανελήφθη κατὰ τὰς ἡμέρας κατὰ τὰς ὁποίας ὁ ἄγγλος συγγραφεὺς εὐρίσκειτο εἰς Ζάκυνθον, δηλαδή εἰς περίοδον ἔνδεκα μόνον ἐτῶν.

Ἡ κατοικία τοῦ ἄγγλου Διοικητοῦ δὲν ἦτο ἀρκετὰ μεγάλη διὰ νὰ φιλοξενήσῃ ὀλόκληρον τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Ἄγγλου πρέσβεως, διὰ τοῦτο ὁ Διοικητὴς Πάτρικ Ρὸς (Patrick Ross) διένειμεν αὐτοὺς εἰς διαφόρους ἀρχοντικὰς οἰκίας, αἱ ὁποῖαι ἀνέλαβον νὰ τοὺς φιλοξενήσουν. Ὁ συγγραφεὺς καὶ εἷς φίλος του κατέλυσαν εἰς τὴν ἀρχοντικὴν οἰκίαν τοῦ Φωσκάρδη, ὁ ὁποῖος τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εὐρίσκειτο εἰς τὴν Κέρκυραν ὡς βουλευτὴς Ζακύνθου. Ἄς δώσωμεν τώρα τὸν λόγον εἰς τὸν Ἄγγλον κληρικόν :

«Ἡ πόλις τῆς Ζακύνθου εἶνε ἐκτεταμένη καὶ πολυάνθρωπος, περιλαμβάνουσα 16 χιλιάδας κατοίκους καὶ τέσσαρας χιλιάδας οἰκίας, γενικῶς μεγάλας, κτισμένας ἀπὸ τοὺς Βενετοὺς ἀπὸ πέτραν μὲ παχυτάτους τοίχους. Ἡ οἰκία εἰς τὴν ὁποίαν ἡμεῖς διεμείναμεν ἦτο σημαντικῶς μεγάλη, μὲ μέγα προαύλιον, μὲ μεγάλην εἴσοδον ὅπου ἦτο μαρμαρινὴ κλίμαξ, ἡ ὁποία ὠδήγει εἰς τὴν γαλαρίαν, φέρουσαν εἰς πελωρίαν αἴθουσαν καταλαμβάνουσαν ὅλον τὸ οἶκημα κατὰ μῆκος καὶ τελειώνουσαν εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον εἰς ἓνα μπαλκόνι. Ἀπὸ τὴν μίαν πλευρὰν ἦσαν τὰ δωμάτια τῶν πολυαρί-

θμων ὑπηρετιῶν, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλην ἢ τραπεζαρία καὶ δύο κρεβατοκάμεραι, αἱ ὁποῖαι ἐτέθησαν εἰς τὴν διάθεσιν μας. Τὸ σύνολον ἦτο μεγαλοπρεπές, οἱ τοῖχοι παχύτατοι, τὸ ταβάνι εἶχε διαφόρους διακοσμήσεις καὶ εἰκόνας ὡς καὶ ἀναγλύφους παραστάσεις μὲ κωμικὰς μορφάς. Τὸ βράδν ἐκεῖνο ὁ Διοικητὴς ἔδωσεν ἐπίσημον δεῖπνον πρὸς τιμὴν τοῦ ἄγγλου πρέσβεως, εἰς τὸ ὁποῖον ἔλαβον μέρος ὅλοι οἱ ἀποτελοῦντες τὴν ἀκολουθίαν του καὶ ἡ ἀριστοκρατία Ζακύνθου. Μετὰ τὸ δεῖπνον ἐξετελέσθη μουσικὴ καὶ τραγούδια. Οἱ συγκεντρωθέντες ἦσαν εὐθυμοὶ καὶ μεταξὺ τῶν ἄλλων ἐγένετο λόγος διὰ τὰς πηγὰς τοῦ Κερίου, ἀστειευόμενοι καὶ λογαριάζοντες ἐὰν κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν κατοίκων ἐπλησίαζεν ἡ ἐποχὴ μεγάλου σεισοῦ. Πραγματικῶς διεσκέδασαν κατὰ τὴν ἐσπέραν ἐκείνην ἐν μέσῳ εὐθυμίας. Κατὰ τὰ μεσάνυκτα οἱ συνδαιτημόνες ἀνεχώρησαν καὶ ὁ ἄγγλος κληρικὸς μετέβη μαζὺ μὲ ἓνα σύντροφόν του εἰς τὴν οἰκίαν Φωσκάρδη, ἣτις εἶχεν ὀρισθῆ ὡς διαμονή των. Ὁ οὐρανὸς ἦτο ξάστερος, τὰ ἄστρα ἔλαμπον μὲ διαύγειαν ἀσυνήθη διὰ τὸν ἄγγλον τὸν συνειθισμένον ἀπὸ τὴν ὀμιχλώδη πατρίδα του.

«Τὸ κάθε τι ἐνηρμονίζετο μὲ τὴν εὐθυμίαν τὴν ὁποίαν εἶχομεν ἀφήση καὶ αὐτὸς ὁ οὐρανὸς ἐφαίνετο μειδιῶν μὲ τὴν φαιδρότητά μας καὶ ἐγελῶμεν μὲ τὰς ἰδέας τὰς ὁποῖα συνεζητοῦμεν διαρκοῦντος τοῦ δεῖπνου περὶ πιθανότητα σεισοῦ. Ὅταν ὁ θαλαμηπόλος μὲ ὠδήγησεν εἰς τὸ δωμάτιόν μου ἀφῆκε μίαν μεγάλην λάμπαν ἐπάνω εἰς πελώριον τραπέζι εἰς τὸ ἀντίθετον μέρος ἀπὸ ἐκεῖνο εἰς τὸ ὁποῖον θῆ ἐκοιμώμην. Τὸ κρεββάτι ἦτο, ὅπως συνειθίζεται εἰς τὴν νῆσον, χωρὶς κουνουπιέραν. Ἔπεσα καὶ ἐπὶ χρονικὸν διάστημα ἐκύτταζα τὸ ταβάνι μὲ διαφόρους εὐχαριστοσκέψεις. Καὶ αὐταὶ ἀκόμη αἱ κωμικαὶ εἰκόνας πὺν ἦσι ἐπάνω μὲ διεσκέδαζον. Ἔτσι παρεδόθην εἰς γλυκὴν ὕπνον. Αἰφνηδῖως ἀφυπνίσθην ἀπὸ μίαν αἴσθησιν τρομεράν. Ἡ λάμπα ἔκαιεν ἀκόμη, ἀλλ' ὀλόκληρον τὸ δωμάτιον ἐκινεῖτο. Αἱ εἰκόνας τοῦ ταβανιοῦ ἐφαίνοντο ὅτι ἐξωντάνευσαν καὶ ἐκινουῦντο, ἀργότερα δὲ ἀπεσπάρθησαν ἀπὸ τὴν θέσιν των καὶ ἔπεσαν μαζὺ μὲ κομμάτια τῆς κορνίζας ἐπάνω μου καὶ

εἰς τὸ πάτωμα. Μία ἀκαθόριστος μελαγχολικὴ βοὴ ἐφαίνετο ὅτι ἐξήρχετο ἀπὸ τὴν γῆν καὶ ἐξηπλοῦτο καθ' ὅλην τὴν οἰκίαν, μὲ αἰσθημα κλονισμοῦ προξενουῦντος ἀνυπόφορον νευρικὴν ταραχήν. Ἐδοκίμαζα ἓνα κλονισμὸν καὶ κίνησιν σὰν νὰ εὐρισκόμην ἐπὶ τῆς φρεγάτας εἰς στιγμὴν καταγίδος. Μέγα μέρος τοῦ τοίχου κατέρρευσε εἰς μικρὰ κομμάτια, σβῦσαν τὴν λάμπαν καὶ ἀφῆσαν με εἰς πλήρες σκότος, ἐνῶ ταυτοχρόνως ἀπὸ τὰ μεγάλα ρήγματα τοῦ τοίχου τὰ ἀνοιχθέντα γύρω μου ἠδυνάμην νὰ βλέπω τὸν οὐρανόν, γαλάζιον καὶ ἀστροστολισμένον. Ἐπήδησα κάτω ἀπὸ τὸ κρεβάτι καὶ ἀπεπειράθην νὰ ξεφύγω ἀπὸ τὴν κλονιζομένην οἰκίαν. Ἀλλὰ τὰ συντρίμματα τοῦ τοίχου καὶ τοῦ ταβανιοῦ εἶχον φράξῃ τὴν θύραν καὶ δὲν ἠδυνάμην νὰ τὴν ἀνοίξω. Ἦναγκάσθην λοιπὸν νὰ ἐπιστρέψω εἰς τὸ κρεβάτι μου καὶ ὡς ἐξ ἐνστίχτου ἐσκέπασα τὸ κεφάλι μου μὲ τὴν κουβέρταν διὰ νὰ τὸ προφυλάξω ἀπὸ τὰ πίπτοντα κομμάτια.

«Ὅλα αὐτὰ συνέβησαν ἐντὸς ὀλίγων δευτερολέπτων, ἀλλὰ τόση ἦτο ἡ ἐπίδρασις τῶν συμβάντων ὥστε ἔμειναν εἰς τὴν μνήμην μου τόσον σαφῆ ὡς ἐὰν εἶχον ὅλα αὐτὰ λάβῃ χώραν σιγὰ καὶ κανονικῶς. Ὅπισω ἀπὸ τὴν κατοικίαν μας ἦτο ἐν μέγα κωδωνοστάσιον ἐκκλησίας ὀρθοδόξου. Τούτου οἱ κώδωνες ἤρχισαν νὰ κτυποῦν μὲ ἄγριον ἀσυνείθιστον ἦχον, ὡς ἐὰν κάποιος δυνατὸ χέρι νὰ ἔσειεν ἀπὸ κάτω τὸ οἰκοδόμημα.

«Ὅταν ἔπαυσε ἡ σεισμικὴ δόνησις ἐπληκολούθησε βαρεῖα σιγή, ἡ ὁποία διεκόπτετο ἀπὸ θρήνους ἐρχομένους ἀπὸ κάτω. Ἐκύτταξα καὶ εἶδα ὅτι προήρχοντο ἀπὸ τοὺς κατοίκους μιᾶς γειτονικῆς οἰκίας, ἡ ὁποία εἶχε κρημισθῆ ὀλόκληρος καὶ εἶχε φονεῦση μερικοὺς καὶ πληγώσῃ τοὺς ἄλλους οἱ ὁποῖοι προσεπάθουν νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὰ εῤεῖπια. Τώρα εἶδα ἓνα φῶς διὰ μέσου τῶν χαραγμῶν τῆς θύρας. Ἰκουσα κραυγὰς κάτω προερχομένας ἀπὸ τοὺς ὑπηρέτας, οἱ ὁποῖοι ἤρχοντο νὰ μὲ ἀναζητήσουν μεταξὺ τῶν εῤεῖπιων. Ἐπειδὴ δὲν ἠδύναντο νὰ ἀνοίξουν τὴν θύραν διηυθύνθησαν πρὸς τὴν ἄλλην πλευράν. Μόλις διέκριναν τὸν τοῖχον κρημισμένον καὶ τὸ

πάτωμα γεμάτο συντριμμάτα οἱ ὑπηρεταὶ ἤρχισαν νὰ φωνάζουν ταραγμένοι :

— Παναγία μου ! Σκοτώθηκε !

Ἐπλησίασαν καὶ μὲ ἐξεσκέπασαν. Ἦμουν ἄθικτος καὶ βυθισμένος εἰς τὰς σκέψεις μου. Ἡ σκόνη τῶν συντριμμάτων μὲ ἔκαμνε νὰ πτερνίζωμαι. Ἔτσι οἱ καλοὶ ἄνθρωποι ἠσύχασαν τὴν ἀνησυχίαν των.

Ἀμέσως ἐσηκώθην, ἐντύθηκα καὶ ἐπῆγα μαζὺ των γύρω ἀπὸ τὸ μέγαρον διὰ νὰ ἰδῶ τὰς προξενηθείσας ζημίας. Οἱ ὀγκώδεις ἐξωτερικοὶ τοῖχοι εἶχον ὅλοι χωρισθῆ ὁ εἰς ἀπὸ τὸν ἄλλον καὶ ἀπὸ τὰ ἐσωτερικὰ μεσότοιχα καὶ ἄφηνον μεταξύ των ἀνοίγματα τὰ ὁποῖα ἐπέτρεπον εἰς τὸ φῶς νὰ εἰσέρχεται. Εὐτυχῶς τὸ δωμάτιον εἰς τὸ ὁποῖον ἐκοιμήθην εἶχε τὸ κρεβάτι πρὸς τὸ μεσότοιχον καὶ δὲν ἔπεσαν ἐπάνω μου παρὰ μόνον ἀσβεστώματα ἀπὸ τὸ ταβάνι καὶ τὴν κορνίζαν. Ἄν ἦμην εἰς τὴν ἄλλην πλευρὰν τοῦ δωματίου, πλησίον τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου, δὲν θὰ ἠδυνάμην νὰ σωθῶ, διότι εἶχε τελειῶς καλυφθῆ ἀπὸ ὄγκους κάτω ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐτάφη πᾶν ὅ,τι εὐρίσκετο ἐκεῖ. Μιὰ πλευρὰ τοῦ τοίχου εἶχε πέση εἰς τὴν αὐλήν.

Ἐἶχε περάση ἤδη ἡ τετάρτη πρωΐνὴ ὥρα καὶ ἐπήγαμεν, μὲ μεγάλην ἀνησυχίαν, εἰς τὸ Διοικητήριον διὰ νὰ ἴδωμεν ἂν κανεὶς ἀπὸ τοὺς φίλους μας ἐσώθη. Ὁ καιρὸς εἶχε ἐντελῶς μεταβληθῆ. Ὁ οὐρανὸς ἐφαίνετο συμμεριζόμενος τοὺς κλονισμοὺς τῆς γῆς. Ἐξέσπασε θύελλα, τρέχουσα τὰ μαῦρα σύννεφα εἰς τὸν οὐρανὸν μὲ μεγίστην ταχύτητα. Οἱ δρόμοι ἦσαν πλημμυρισμένοι μὲ ἀνθρώπους, τρέχοντας εἰς διαφόρους διευθύνσεις, ὅλους βυθισμένους εἰς βαθυτάτην σιωπῆν, ὡς ἂν εὐρίσκοντο νικημένοι ἀπὸ κάποιαν τραγικὴν ἐντύπωσιν καὶ εἰσερχομένους εἰς τὰς ἐκκλησίας, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ὅλαι φωταγωγημέναι καὶ γεμάται ἀπὸ πλήθη. Οἱ ἱερεῖς, ἐνδεδυμένοι τὰ ἄμφια των, ἔψαλλον θρηνώδεις εὐχάς, ἐνῶ οἱ πολῖται ἦσαν γονατισμένοι καὶ γεμάτοι σεβασμῶν.

Ἐῦρομεν ὅλους τοὺς φίλους μας συγκεντρωμένους, μαζὶ μὲ τὸν Λόρδον καὶ τὴν Λαίδην Στράγκφορντ, εἰς τὴν τραπεζαρίαν τοῦ Διοικητηρίου. Εἰς τὸ δωμάτιον αὐτὸ ἔτρεξαν

ὅλοι μὲ τὰ νυκτικά των, ὡς εἰς τὸ μέρος τὸ περισσότερον ἀσφαλές, διότι ἦτο ἰσόγειον χωριστὸν ἀπὸ τὸ ἄλλο οἰκοδόμημα καὶ μὴ ἔχον γύρω του οἰκοδομάς. Ἐκεῖ ἐκαθησάμεν ἕως οὗτου ἐξημέρωσεν, ἀφηγούμενοι πῶς ἐγλυτώσαμεν. Κατόπιν ἐγὼ ἐπῆγα εἰς τὴν πόλιν διὰ νὰ ἰδῶ τι ἀπέμεινε. Σχεδὸν ὅλαι αἱ τέσσαρες χιλιάδες οἰκίαι ἀπὸ τὰς ὁποίας ἀποτελεῖται αὕτη εἶχον κρημισθῆ εἰς διάφορα μέρη, μερικαὶ δὲ ἐκ θεμελίων. Περὶ τὰς τεσσαράκοντας εἶχον σωριασθῆ κάτω κατὰ τοιοῦτον τρόπον ὥστε νὰ ἐμποδίζουσι τὴν διάβασιν ἀπὸ τοὺς δρόμους. Αἱ προσόψεις πολλῶν εἶχον ἀποσπασθῆ ἀπὸ τὰς πλευρὰς καὶ ἐκρέμαντο ἐπάνω ἀπὸ τοὺς δρόμους ἀπειλοῦσαι κάθε στιγμὴν νὰ καταρρεύσουσι ἐπὶ τῶν διαβατῶν. Ἡ τάσις τῶν τοίχων ὅπως πέσουν πρὸς τὰ ἔξω ἔσωσε πολλῶν τὴν ζωὴν, ὑπάρχει ὅμως ἐν ἄλλο γεγονόσι, εἰς τὸ ὁποῖον ἀπέδωσαν τὴν διάσωσιν των οἱ Ζακύνθιοι.

Ἡ νύξ ἐκείνη ἦτο ἡ παραμονὴ τῆς εορτῆς τοῦ προστάτου τῆς νήσου Ἁγίου Διονυσίου, καὶ ὄλος σχεδὸν ὁ πληθυσμὸς εὐρίσκετο εἰς τοὺς δρόμους ἢ εἰς τὰς ἐκκλησίας, ἐπομένως ἔξω ἀπὸ τὰς κατοικίας του ὅταν ἐγινε ὁ σεισμός. Αἱ ἐκκλησῖαι εἶναι πολὺ δυναταί, καίτοι δὲ ἐκλονίσθησαν καὶ ὑπέστησαν βλάβας, ἐν τούτοις καμμία ἐξ αὐτῶν δὲν ἐκρημνίσθη. Τοῦτο ὁ εὐσεβὴς λαὸς ἀπέδωκεν εἰς τὴν μεσίτευσιν τοῦ ἁγίου τοῦ ὁποίου ἐπανηγύριζον τὴν εορτήν.

«Ὅχι ὀλιγώτερον τῶν τριάκοντα πτωμάτων εὐρέθησαν μεταξὺ τῶν ἑρειπίων. Ἡ διάρκεια τοῦ σεισμοῦ δὲν ὑπερέβη τὸ ἐν λεπτὸν τῆς ὥρας. Καὶ ὅμως ἡ ἐντύπωσις μας ἦτο ὅτι διήρκεσεν ὀλοκλήρους ὥρας».

Καὶ τὸ κακὸν ἦτο ὅτι, μαζὺ μὲ τὸν σεισμόν, ἦλθε μία τρομερὰ κακοκαιρία, μία ἀγρία θύελλα, ἡ ὁποία δὲν ἐπέτρεπεν εἰς τὸν πρέσβυν καὶ τὴν συνοδείαν του νὰ ἐπιβιβασθῆ τῆς φρεγάτας. Παρέμειναν λοιπὸν κατ' ἀνάγκην εἰς τὴν ξηρὰν καὶ ἠκολούθησαν ἐν στολῇ τὴν λειτανείαν τοῦ ἁγίου Διονυσίου, ἡ ὁποία ἐγινε τὴν ἐπομένην ἐν μέσῳ ἑξαιρετικῆς κατανύξεως. Δὲν ἐπρόφθασεν ὅμως ἡ λειτανία νὰ προχωρήσῃ πολὺ καὶ ὁ οὐρανὸς ἐγινε κατάμαυρος σὰν πίσσα, ἡ θύελλα ἐδυνάμωσε καὶ διέκρινεν ὁ συγγραφεὺς τὴν ἐγγύς

θάλασσαν «να βράζη σὰν μέσα εἰς ἓνα καζάνι». Μετ' ὀλίγας στιγμὰς ἐξέσπασε χάλαζα τόσον χονδρὴ καὶ δυνατὴ ὥστε νὰ ρίψη κατὰ γῆς πολλοὺς ἀνθρώπους. Τὸ σώριασμα τῆς χαλάζης ἐπάνω εἰς τὰς στέγας ἐπέφερε τὴν κατακρήμνησιν πολλῶν ἐξ αὐτῶν, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἤδη ἐτοιμόρροποι. Ἡ λιτανεία ἔσπευσε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἐνῶ δὲ ἐγίνετο ἐπίσημος δοξολογία δυνατοῦ σεισμοῦ ἔσεισε τὴν ἐκκλησίαν. «Ποτὲ εἰς τὴν ζωὴν μου, λέγει ὁ συγγραφεὺς, δὲν εἶδα τὸν φόβον ζωηρότερον ζωγραφισμένον. Ὅλοι οἱ ἐκεῖ μέσα εὐρισκόμενοι ἔμειναν ἀνανδοὶ ὡς νεκροὶ καὶ παρεδόθησαν εἰς σιγηλὸν ποταμὸν δακρῶν».

Ὁ Διοικητὴς καὶ ὁ πρέσβυς παρεκάλεσαν τὸν συγγραφέα νὰ κάμῃ μίαν δοξολογίαν διὰ νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν Θεὸν διὰ τὴν διάσωσιν τοῦ μεγάρου τοῦ Διοικητοῦ καὶ τῶν ἐν αὐτῷ εὐρισκομένων. Ἐνῶ ἐγίνετο ἡ παράκλησις αὕτη ἠκούσθη ἰσχυρὸς σεισμὸς καὶ ὀλίγον ἔλειψε νὰ πέσῃ τὸ βιβλίον τῶν προσευχῶν ἀπὸ τὰς χεῖρας του. Ἀμέσως κατόπιν ἐκλήθη ὁ ἱερεὺς τῆς ἀγγλικῆς πρεσβείας νὰ ἐπισκεφθῇ ἓνα ἀσθενῆ τὸν ὁποῖον εἶχεν ἄλλοτε γνωρίσῃ. Ἡ οἰκογένειά του, μαθούσα ὅτι οὗτος εὐρίσκετο εἰς τὴν νῆσον, τὸν ἐκάλεσε διὰ νὰ τὸν παρηγορήσῃ κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς του. Ἡ σκηνὴ ἦτο φορικιαστικὴ. Ἡ οἰκία ὅπου κατῴκει εἶχε βλαβὴ σημαντικῶς ἀπὸ τὸν σεισμὸν καὶ ἐκινδύνευεν, ἐὰν ἐγίνετο μία νέα δόνησις ὁπωσδήποτε ἰσχυρά, νὰ καταρρεύσῃ τελείως. Ὁ ἄνεμος ἐμούγκριζεν, ἐνῶ ἡ χάλαζα ἐκτύπα μὲ νευρικὸν θόρυβον ἐπάνω εἰς τὴν στέγην καὶ τὰ παράθυρα. Καὶ μέσα εἰς αὐτὴν τὴν κοσμοχαλασιάν, ὁ ἀσθενὴς ἐπάλαιε μὲ τὸν θάνατον. Ὅλιγα λεπτὰ μετὰ τὴν εἴσοδον τοῦ ἱερέως ὁ ἀσθενὴς ἀπέθανε.

Κατὰ τὸν συγγραφέα, ὁ ἄγγλος Διοικητὴς τῆς νήσου κατέβαλε πᾶσαν προσπάθειαν ὅπως ἀνακουφίσῃ τοὺς κατοίκους καὶ μειώσῃ τὰ ἀποτελέσματα τῆς καταστροφῆς, παρέχων πᾶσαν δυνατὴν συνδρομήν. Ἡ ἀναχώρησις τοῦ πρέσβεως τῆς Ἀγγλίας δὲν ἐγίνε μὲ τὴν ἐπισημότητα μὲ τὴν ὁποίαν καὶ ἡ ἀφιξίς του. Ἐν σιωπῇ καὶ ἐν μέσῳ ἀνθρώπων πενθούντων, ἔσπευσε νὰ ἐπιβιβασθῇ μόλις ἡ θάλασσα

ἐγαλήνευσε ἄπῳς ὥστε νὰ ἐπιτρέπη τὴν ἐπιβίβασιν του μετὰ τῆς ἀκολουθίας του εἰς τὴν ἄκραν τοῦ Κρούου Νεροῦ, ὅπου ἦτο εὐκολωτέρα ἢ ἐπιβίβασις λόγῳ τοῦ καιροῦ. «Καὶ ἔτσι ἀνεχώρησαν, γράφει ὁ συγγραφεὺς, ἀπὸ τὴν νῆσον τὴν ὁποίαν εὗρον καταπράσινην καὶ γελαστὴν καὶ ἀφῆκαν βυθισμένην εἰς τὸ πένθος καὶ τὸν τρόμον. Ἡ νῆσος τὴν ὁποίαν δικαίως οἱ Βενετοὶ ἀπεκάλεσαν «καταπράσινον ἄνθος τῆς Ἀνατολῆς»

Zante verdeggiante
fiore di Levante

εἶχε μεταβληθῆ εἰς τάφρον ζωντανῶν, εἰς ἐρείπια, ὅπου περιεφέροντο οἱ κάτοικοι ἔντρομοι. μὴ τολμῶντες νὰ εἰσέλθουν εἰς τὰς ἀπειλούσας κατάρρευσιν οἰκίας των».

Αὕτῃ εἶναι ἡ τραγικὴ εἰκὼν τῆς Ζακύνθου τὴν ἡμέραν τοῦ σεισμοῦ τοῦ Ἁγίου Διονυσίου, κατὰ τὴν ἀφήγησιν αὐτόπτου ξένου. Ὁ Ζακύνθιος Βαρβιάνης εἰς τὸ χειρόγραφον «Χρονικόν» του γράφει ὅτι 79 οἰκίαι κατέρρευσαν τελείως, 807 ἔγιναν ἀκατοίκητοι καὶ αἱ λοιπαὶ ἔπαθον σημαντικὰς βλάβας.

Μία ἐπίσημος ἐκθέσις τοῦ σεισμοῦ

Μία σπουδαία πηγὴ διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ζακύνθου ἐπὶ Ἀγγλοκρατίας εἶνε ἡ ἐπίσημος ἐφημερὶς τοῦ Ἰονίου Κράτους, ἡ ὁποία κατ' ἀρχὰς ἐξεδίδετο εἰς τὴν Ζάκυνθον (πρωτεύουσαν τοῦ Ἰονίου κράτους κατὰ τὰ ἔτη 1810-1814) κατόπιν δὲ εἰς τὴν Κέρκυραν μέχρι τῆς ἐνώσεως τῶν νήσων μετὰ τὴν Ἑλλάδα. Εἰς τὸ φύλλον τῆς 25 Δεκεμβρίου 1820 ἡ Gazzetta degli Stati Uniti delle isole Ionie δημοσιεύει περιγραφὴν τοῦ καταστρεπτικοῦ σεισμοῦ τῆς Ζακύνθου ἐπὶ τῇ βάσει ἐπισήμων ἐκθέσεων καὶ ἰδιωτικῶν πληροφοριῶν ἀφικθεισῶν εἰς τὴν Κέρκυραν. Ὁ σεισμὸς ἔγινε τὴν 4 πρωϊνὴν ὥραν τῆς 17 Δεκεμβρίου (29 Δεκεμβρίου κατὰ τὸ νέον ἡμερολόγιον) καὶ τοῦτον ἐπικολούθησε τρομερὰ θύελλα, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπὶ μίαν ὥραν ἔπιπτε χάλαζα ἔξαι-

ρητικοῦ ὄγκου. Καθ' ὅλην δὲ τὴν ἡμέραν καὶ τὴν νύκτα τῆς ἐπομένης ἡμέρας ἡ θύελλα ἐξηκολούθησε μὲ καταρρακτώδη βροχήν. Εἰς τὸ ἔδαφος παρουσιάσθη ρήγμα, ὡς λέγεται, ὀλίγον ἔξω ἀπὸ τὴν πόλιν, ἀπὸ τὴν ὁπὴν δὲ αὐτὴν ἐξήρχετο μία οὐσία ὑπόμαυρη θειοῦχο-ἀσφαλτώδης.

Αἱ γενόμεναι ζημίαι εἰς τὴν πόλιν ὑπολογίζονται εἰς ἓν ἑκατομμύριον ταλλήρων. Δὲν ἐξηκριβώθησαν ἀκόμη αἰζημίαι τῆς ἐξοχῆς.

Εἰς τὸ ἐπόμενον φύλλον τῆς ἐφημερίδος δημοσιεύεται πλήρης ἐπίσημος ἔκθεσις τῆς καταστροφῆς «ἡ ὁποία δὲν ἐπιτρέπει εἰς τοὺς κατοίκους τῆς Ζακύνθου νὰ πάρουν ἀναπνοὴν καὶ νὰ φροντίσουν διὰ τὸ ἀναγκαῖον καταφύγιον τῶν οἰκογενειῶν των». Καὶ ἐξακολουθεῖ τὴν περιγραφὴν:

«Τὴν νύκτα τῆς 16 Δεκεμβρίου ἀπὸ τὰς 10 ἕως τὰς 12 ὥρας κατὰ διαλείματα ἠκούσθησαν ἤχοι ὁμοιάζοντες μὲ ἄνεμον καὶ βροχήν, χωρὶς ὅμως τοιοῦτον τι νὰ συμβαίνει. Ἐν τέταρτον πρὸ τῆς τετάρτης πρωϊνῆς τῆς 17 Δεκεμβρίου ἠκούσθη σεισμός, ὁ ὁποῖος συνετάραξε βιαίως ὀλόκληρον τὴν νῆσον. Αἱ δονήσεις, αἱ ὁποῖαι ἐσυνεχίσθησαν ἐπὶ δέκα ἕξ περίπου δευτερόλεπτα, ἦσαν πρῶτον κάθετοι, ἔπειτα δὲ ἔλαβον μίαν ὀριζόντιον κίνησιν τόσον ταχεῖαν καὶ τόσον βιαιάν ὥστε ἤνοιξαν τοὺς τοίχους καὶ τῶν δυνατωτέρων οἰκιῶν αἱ ὁποῖαι εἶχον ἀνθέξῃ εἰς τὴν βιαιότητα τοῦ σειсмоῦ τοῦ 1791, ἐγέμισαν κάθε μέρος μὲ τὰ ἐρείπια τῶν οἰκιῶν, ἐδίωξαν τοὺς ἐντρόμους κατοίκους εἰς τὸ μέσον τῶν δρόμων καὶ ἠπεύλουν τὴν πλήρη καταστροφὴν τῆς νήσου.

«Τὰ θλιβερὰ ἀποτελέσματα τὰ λαβόντα χώραν ἀπὸ μόνον τὸν τρόμον ἠῦξησαν τὸν ἀριθμὸν τῶν θυμάτων τῶν γενομένων ἀπὸ τὴν κατάρρευσιν τῶν οἰκιῶν. Μία δυστυχῆς γυνὴ κυριευμένη ἀπὸ τὸν τρόμον ἐρρίφθη, κρατοῦσα τὸ νεογνόν της εἰς τὰς ἀγκάλας, ἀπὸ ἓνα ἐξώστην καὶ ἔμεινεν ἐπὶ τόπον νεκρά. Μία ἄλλη, τοῦ 36 συντάγματος, ἡ ὁποία ἔκαμε τὸ αὐτὸ, καίτοι δὲν ἀπέθανεν, ἐτραυματίσθη σοβαρῶς.

Τὴν ἐπομένην πρωτὴν ἡ πόλις παρουσίασε θέαμα θλιβερώτατον. Τὰ ἐρείπια παρουσιάζοντο ἀπαίσια καὶ ὁ τρόμος ὁ ζωγραφισμένος εἰς τὴν μορφὴν ὅλων ἔκαμνε τοὺς ἀνθρώ-

πους σὺν τῷ ἐξήτουν ἀπὸ τὸν οὐρανὸν συγχώρησιν καὶ οἶκτον.

Κατὰ τὸ διάστημα τῆς πρωίας διάφοροι δονήσεις ἔγιναν αἰσθηταί. Τὰς 11 π. μ. ἔγινε μία πολὺ ἰσχυρά, ἔπειτα ἐξέσπασε μία θύελλα δυνατὴ συνοδευομένη ἀπὸ βροντὰς καὶ ἀστραπὰς, ἀπὸ βροχὴν καὶ ἀπὸ χάλαζαν πρισματικοῦ σχήματος μεγέθους ὡοῦ περιστερᾶς. Ἡ καταιγὶς ἐξηκολούθησε ὀρμητικῆ καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν καὶ τὴν νύκτα, τὰ κεραμίδια μετετοπίσθησαν καὶ ἔνεκα τούτου αἱ οἰκίαι ἐγέμισαν ὕδωρ. Ἡ νύξ ἦτο σκοτεινοτάτη, φωτιζομένη μόνον ἀπὸ ζωηρὰς ἀστραπὰς καὶ οἱ ἀτυχεῖς κάτοικοι, χωρὶς καταφύγιον, ἐν μέσῳ τῶν ἐτοιμορρόπων καὶ τῶν ἐρειπωμένων οἰκιῶν των, ἠσιθάνθησαν δύο - τρεῖς ἄλλους σεισμούς, οἱ ὅποιοι, καίτοι ἕλαφροί, συνετέλεσαν ὅπως τοὺς κρατοῦν εἰς διαρκῆ τροχὸν μήπως ἐπακολουθήσῃ ἄλλος σεισμὸς ἰσχυρότερος, ὁ ὁποῖος θὰ μετέβαλε πιθανότατα ὅλην τὴν πόλιν εἰς σωρὸν συντριμματίων.

«Κάτω ἀπὸ τὸν λόφον τοῦ φρουρίου κατῆλθεν ὀρμητικὸς χεῖμαρρος, ὁ ὁποῖος, θραύσας τὰ φράγματα του, παρέσυρε διαφόρους οἰκίας καὶ μαζὺν μετ' αὐτὰς διάφορα ἄτομα, δύο ἐκ τῶν ὁποίων ἐπνίγησαν. Μία γυνὴ ἔλαβε τὴν αὐτὴν τύχην, καὶ ἀργότερα ἀνευρέθη πνιγμένη εἰς τὴν μεγάλην πλατεῖαν τῆς πόλεως.

Κατόπιν ἡ αὐτὴ ἐφημερὶς ἀγγέλλει ὅτι κατὰ τὰς τελευταίας ἀκριβεστερας πληροφορίας τὰς ὁποίας ἡ κυβέρνησις ἔλαβεν ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τῆς Ζακύνθου ἔξάγεται ὅτι ἡ ζημία ἡ γενομένη μέχρι τῆς 25 Δεκεμβρίου ἀνῆρχετο εἰς 79 οἰκίας τελείως κρημνισθείσας, εἰς 807 βλαβείσας σημαντικῶς, εἰς ὅκτω νεκροὺς καὶ 29 τραυματίας.

ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΙΡΟΦΥΛΑΣ

